

Risikoens former

**En analysestrategisk tilnærming til studiet
av matsikkerhet**

Tore Bakken

Forskningsrapport 20/2002

Handelshøyskolen BI
Institutt for innovasjon og økonomisk organisering
Senter for samvirkeforskning

Tore Bakken:
Risikoens former. En analysestrategisk tilnærming til studiet av matsikkerhet.

© Tore Bakken
2002

Forskningsrapport 20/2002
ISSN: 0803-2610

Handelshøyskolen BI
P.b. 580
1302 Sandvika

www.bi.no

Rapporten kan bestilles fra:

Juul Møller Bøker
Tlf: 67 55 74 51
Faks: 67 55 74 50
Mail: sandvika@juulmoller.no

Forord

Følgende rapport er del 1 i en rapportserie på til sammen 3 som inngår i prosjektet "Risiko, tillit og matsikkerhet" som er finansiert av "Senter for Samvirkeforskning" ved Handelshøyskolen BI. I Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matvareproduksjon* ble det lagt vekt på at risikoanalyse i økende grad skal kunne brukes som verktøy for å påvise et mest mulig objektivt risikonivå, samt å etablere åpne kanaler for drøftinger og meningsutvekslinger om selve risikoanalyseprosessen. Det følgende prosjekt er et bidrag til forståelsen av betydningen av risiko og tillit i forbindelse med matvareproduksjon. Del 1 er et bidrag til en analysestrategisk tilnærming til studiet av hvordan vi mennesker persiperer risiko og hvordan dette har betydning når det gjelder vårt forhold til matsikkerhet. Derfor vil denne delen ha en teoretisk tilnærming til problematikken. Del 2 vil se mer spesifikt på betydningen av tillit i forhold til den maten vi spiser. I denne sammenhengen vil globaliseringsproblematikken stå i fokus. Hvilken betydning har distinksjonen nærhet/avstand for tillit til mat? Del 3 vil ta for seg mer spesifikt hva vi forbinder med sikker mat. I hvilken grad er det mulig å bygge opp sikkerhetsrutiner og kontrollordninger (for eksempel i form av et offentlig mattilsyn) som kan ta høyde for å løse noen av problemene knyttet til sikker mat?

Sandvika 5.10. 2002,
Tore Bakken.

Innhold

Sammendrag	7
1. Innledning	9
2. Distinksjonen risiko/sikkerhet (Beck)	12
3. Distinksjonen risiko/frihet (Wildavsky og Douglas)	24
4. Distinksjonen risiko/skjebne (Giddens)	31
5. Distinksjonen risiko/fare (Luhmann)	37
6. Noen konsekvenser for erkjennelsesteori	45
7. Avslutning	52

Sammendrag

Rapporten gir en samlet oversikt over ulike analysestrategiske tilnærminger til studiet av risiko i forbindelse med mat. Det opereres med såkalte ”distinksjoner” for å illustrere hvordan ulike sentrale bidragsytere til forskningsfeltet har nærmet seg problemet på en forskjellig måte. Dette gjelder den tyske sosiologen Ulrich Beck og hans tilnærming basert på distinksjonen *risiko/sikkerhet*; den amerikanske statsviteren Aaron Wildavsky og den britiske kulturanthropologen Mary Douglas som baserer sine analyser på distinksjonen *risiko/frihet*; den tyske sosiologen Niklas Luhmann som arbeider etter distinksjonen *risiko/fare*; og endelig den britiske sosiologen Anthony Giddens som baserer seg på distinksjonen *risiko/skjebne*. Hensikten med en slik systematisk gjennomgang er ikke bare å kunne finne frem til hvordan man på en analytisk måte skal kunne orientere seg i det store mangfoldet av bidrag, men også hva de ulike bidragene kan si om koplingen mellom risiko, tillit og sikkerhet i forhold til matvaresektoren. Med andre ord, hvordan skaper man grunnlag for velbegrunnet tillit i et risikosamfunn?

Rapporten drøfter til slutt hvilke erkjennelsesmessige konsekvenser risiko har. Her introduseres begrepet om ”ikke-viten” (ignoranse) for å illustrere at studiet av risikoprosesser ikke bare kan ta hensyn til det vi tradisjonelt oppfatter som sikker viten, men at ignoranse og ikke-viten må få en større plass i en erkjennelsesmessig kontekst.

1. Innledning

Med jevne mellomrom har vi i de senere årene gjennom media fått se og høre hvordan matskandaler kan true både vår helse og vårt miljø. I kjølvannet av kugalskapen (BSE) (170.000 tilfeller inntil 1997 i Storbritannia) har stadig flere forbrukere verden over reagert med en økende skepsis ovenfor industrielt landbruk. Det er ikke bare E-tilsetningsstoffer i matvarene – og deres konsekvenser på lang sikt – eller faren for nye varianter av hjernesykdommen Creuzfeld–Jakob på mennesker forbrukeren har grunn til å frykte, nye matskandaler er nesten dagligdags kost i media for tiden. Ikke bare har svenske matforskere avslørt kreftfaren ved akrylamid i matvarene, også økologisk landbruk er rammet gjennom den såkalte nitrogenskandalen i Tyskland (2002).¹ Bio-bransjen har for lengst blitt så sammenvevd med konvensjonelt landbruk at mange hevder at forskjellen ikke lenger er av betydning. Bio-bønder er tvunget til å kjøpe fôr som de ikke lenger er i stand til å kontrollere slik de hadde ønsket. Både nitrogenskandalen i tysk øko-landbruk og BSE viser nettopp hvilken risiko som er forbundet med innkjøp av fôr fra andre land. Bio-bønder forteller om hvordan de er nødt til å kjøpe soya og potetmel til kyllingfôr fra Kina, og hvordan syntetiske aminosyrer også benyttes.

Disse empiriske uttrykkene reiser selvsagt spørsmål som knytter seg til problemer knyttet til tillit: Hvem kan vi stole på? Hva er en etisk forsvarlig matproduksjon? I hvilken grad kan restriksjoner, tilsyn og økt sikkerhet bidra til å løse problemene? Alt dette er imidlertid problemer som er knyttet til den stadig økende globalisering – også når det gjelder matproduksjon. Vi lever i et verdenssamfunn med økende ”avhengigheter” mellom systemer og nasjoner, men samtidig finner det sted en trend mot økt imitasjon og diffusjon. Globalisering overskrider nasjonale og regionale grenser, noe som imidlertid ikke trenger å bety at det lokale mister sin betydning. Som det eneste landet i Vest-Europa har Norge ikke hatt noen nedgang i konsumet av kjøtt siden kugalskapen ble oppdaget, sannsynligvis fordi forbrukerne har større tillit til jordbruksvaresektoren, ikke bare p.g.a. strengere kontroll og beskyttelse ovenfor utlandet, men sannsynligvis også fordi man har bevart en lokal struktur i jordbruksvaresektoren som folk har tillit til. Men selv om det meste av matvarene i Norge er produsert innenlands, må norske forbrukere i fremtiden avfinne seg med økt import fra utlandet og dermed nye risikoer.²

Dette er en utvikling som reiser en del interessante problemstillinger. Bl.a. får økt globalisering betydning for vår tidssemantikk gjennom en

---

¹ Jf. Die Zeit nr. 24, 6. juni 2002.

²) Jf. Reidar Almås (1999), ”Food trust, ethics and safety in risk society”, *Sociological Research Online* vol. 4, no. 3

omstilling i retning av at fremtiden (kontingens) får dominere på bekostning av det forgangne (identitet). Dermed er det også angitt en sammenheng mellom globalisering og risiko: Den avtagende relevans av romlig distanse (lokalitet) muliggjør iakttagelser av begivenhetenes *samtidighet* som noe vi erfarer som *ukontrollerbarhet* (globalitet). Det at vi ikke kan beherske kompleksitet fullstendig er rett og slett det samme som å kople seg opp mot en tidsmessig forskjell forstått som problem (forgangenhet/fremtid), for bare kompleksitet som ikke kan holdes i ro eller stabiliseres er ubeherskbar.³ Med hensyn på mulige skader som kan inntreffe i fremtiden, kan vi kanskje si at risiko har blitt en sekularisert form for omgang med fremtidens uvisshet.⁴

Hensikten med det følgende bidrag er å gi en fremstilling av ulike teoretiske tilnærminger til studiet av risikokommunikasjon i alminnelighet, og om mat i særdeleshet. Fokus vil verken være på hva vi ontologisk forbinder med risiko eller trygg mat, eller hva som skal til for å oppnå ”riktig” kommunikasjon om mat, eller hva slags mat som er trygg å spise. I stedet for å spørre etter *hva* og *hvorfor*, er jeg ute etter å spørre etter *hvordan* og under hvilke betingelser en bestemt diskurs (om mat), en semantikk eller en kommunikasjonsform er blitt til. På hvilken måte og med hvilke analysestrategier kan vi oppnå erkjennelse om en gitt meningssammenheng? Mitt utgangspunkt er at dette fordrer et skifte i oppfatning fra ontologi til epistemologi, fra metode til analysestrategi.⁵ Epistemologi som analysestrategi handler om å iakttå hvordan verden blir til når individer eller organisasjoner ser på deres omverden med sine bestemte perspektiver. En analysestrategi understreker at det er tale om et *valg* fra iakttakeren sin side som også kunne ha vært truffet annerledes (det er kontingent). I stedet for å iakttå objekter, retter vi oss inn på å iakttå iakttagelser slik dette er utviklet innen rammen av ”annen ordens kybernetikk”.⁶

Dette vil jeg gjøre gjennom å se nærmere på fem sentrale bidragsytere til forskningen omkring risiko, tillit og sikkerhet, nemlig den amerikanske statsviteren Aaron Wildavsky, den britiske kulturanthropologen Mary Douglas, de to tyske sosiologene Ulrich Beck og Niklas Luhmann samt den engelske sosiologen Anthony Giddens. Jeg er ute etter å gi en oversikt over hva jeg kaller grunnleggende ”ledeforskjeller” som styrer de ulike tilnærmingene/bidragene. Dvs. hva er det som kjennetegner deres måte å spørre på? Hva er deres epistemologiske programmer når det gjelder å iakttå

---

³) Klaus-Peter Japp (1997), „Die Beobachtung von Nichtwissen“. *Soziale Systeme* 3: 289-312.

⁴) Jf. Niklas Luhmann (1991), *Soziologie des Risikos*. Walter de Gruyter: Berlin – New York.

⁵) Jf. Niels Åkerstrøm Andersen (1999), *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. Nyt fra Samfundsvidenskabene: København.

⁶) Jf. Heinz von Foerster (1981) *Observing systems*. Intersystems Publications: Seaside California.

iakttakelser, eller beskrive beskrivelser (konstruere virkeligheten)? Hvilke valg har de foretatt når det gjelder analytiske tilnærminger til studiet av tillit, risiko og sikkerhet generelt – og hvilke konsekvenser har disse valg for vårt tema, nemlig forholdet til matsikkerhet? Eller bedre: Ved hjelp av hvilke grunnleggende distinksjoner bygger de opp det analytiske blikk?⁷

Fremstillingen vil i det følgende basere seg på en drøfting av fire tilnærminger til problematikken, som er henholdsvis distinksjonene *risiko/sikkerhet* (Beck), *risiko/frihet* (Wildavsky/Douglas), *risiko/skjebne* (Giddens) samt *risiko/fare* (Luhmann). Rapporten avsluttes med et forsøk på å trekke noen tråder i forlengelsen av den ovennevnte drøftelsen som kan ha betydning for konstruksjonen av en epistemologi som ikke bare tar høyde for å studere betydningen av viten basert på rasjonalitet og konsistens (funksjonerende kausalitet), men som også innbefatter ”spesifisert ikke-viden”⁸ (ekspertdissens) samt ”spesifisert ikke-viden” (protestkrav etc.). Mitt poeng er at det i en tid med kugalskap og stadige trusler i forhold til miljø og matsikkerhet, er et behov for en mer nyansert og mangfoldig epistemologi som ikke bare er opptatt av det vi forbinder med vitenskapelig viten, og som ekskluderer alt annet som uvitenskapelig, men som også vier oppmerksomhet til fenomenet ikke-viden (ignoranse).

---

⁷) Dette innebærer et krav om refleksjon. Iakttakelsens figur impliserer alltid viten om ens ”blinde flekker”, og derfor blir refleksjonen over at man ikke ser at man ikke ser alltid medinterpretet. Dette gjelder også for den som iakttar iakttakelser. Det blir som hos Sartre: Jeg kan bare kjenne til min død fordi noen forteller meg at jeg er dødelig, slik at ethvert *blikk* fra den annen er en fordring til meg om å bli meg min død, men også den annens død bevisst.

⁸) På engelsk brukes begrepet ”ignorance”, på tysk ”Nicht-Wissen”.

2. Distinksjonen risiko/sikkerhet (Beck)

Utgangspunktet for Becks risikoforskning er å trekke opp konturene av et fremtidsbilde som allerede skimtes i nåtiden, samtidig som denne nåtiden er dominert av ideer fra fortiden.⁹ Den modernisering vi har nå løper *mot* og ikke *i* industrisamfunnets kategorier. Vi er vitner til et brudd *innenfor* den moderne epoke som er i ferd med å gå over fra det klassiske industrisamfunnet til det Beck kaller "risikosamfunnet". Det som kjennetegner risikosamfunnet er at det ikke er så lett å peke ut syndebukker lenger, så som jøder, svarte, kommunister etc., og i så henseende er risikosamfunnet sluttet på at det er "de andre som har skylden". Det er ikke lenger de indre spenninger som hos Marx og Hegel, som representerer trusselen mot det kapitalistiske samfunn, men snarere i tråd med Schumpeter dets suksess. Risikosamfunnet vokser med samme nødvendighet ut av industrisamfunnet som sosialismen for Schumpeter vokser ut av kapitalismen. Det er i følge Beck i ferd med å oppstå et nytt paradigme, nemlig risikosamfunnets paradigme. Tankeformen hos Beck er Marx og Hegels historiefilosofi, men forklaringsformen er Schumpeters: Suksessen som undergraver sine forutsetninger. Men for Beck er de nye risikoer en følge av "vitenskap og teknologi". Industrisamfunnets utrettelige arbeide med å utvikle planleggings- og kontroll mekanismer, slår om i sin motsetning: Risiko¹⁰ og usikkerhet. I Webers forstand er risikosamfunnet *post-formålsrasjonelt*, det er et samfunn med *sideeffekter* (giftige matvarer, kugalskap, kjernekraftverk som kollapser osv.) I denne forstand representerer Beck også en motsats til Habermas som i sin tid var så opptatt av statens legitimitetskrise: De økologiske kriser har tatt over rollen som statens legitimitetskrise hadde. I stedet har miljøet blitt en sosial faktor som vil komme til å prege politikk, vitenskap og sosiale bevegelser. Fremfor å være en teori om kapitalismen, bidrar Beck med en generell teori om en "annen modernitet". Spørsmålet blir derfor:

"How can the risks and hazards systematically produced as a part of modernization be prevented, minimized, dramatized, or channeled? Where they do finally see the light of day in the shape of 'latent side effects', how can they be limited and distributed away so that they neither hamper the modernization process nor exceed the limits of that which is 'tolerable' - ecologically, medically, psychologically and socially?" (Beck 1992:19)

---

⁹) Jf. Ulrich Beck (1986), *Risikogesellschaft – Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp: Frankfurt am Main. Engelsk oversettelse, Ulrich Beck (1992) *Risk society. Towards a new modernity*, Sage: London, Thousand oaks, New Dehli.

¹⁰) Risiko inneholder iflg. Beck to elementer: 1) sannsynligheten for at det skjer noe, og 2) omfanget av mulige skadevirkninger. Det er disse to elementene som bestemmer risikostørrelsen.

Dagens risikoer skiller seg ut fra tidligere epokers risikoer ved at truslene i større grad har blitt *globale*. I motsetning til lokale og yrkesrelaterte risikoer i industrisamfunnets tidligere stadier, truer dagens risikoer livet på hele kloden, i alle varianter og på alle områder (jf. radioaktivitet, sur nedbør, ozonhull, gift i matvarer og bygningsmaterialer osv.) Samtidig er årsakene *moderne*. Det er tale om modernitetsrisikoer som er produkter av industrielt fremskritt.

Becks argumentasjon kan oppsummeres i følgende fem teser:

(1) Risikoer, slik de blir produsert i høyt utviklede industriland, fører til systematisk produserte, ofte (a) *irreversible* skader; (b) de er ofte *usynlige* (kan ikke smakes, sees eller føles) og krever vitenskapelige metoder og måleinstrumenter for å kunne registrere farepotensialet; (c) de er basert på *kausal* tolkning, noe som fordrer at man har vitenskapelig kunnskap om dem; (d) kunnskapen om risiko kan også forandres via kunnskap, og slik sett er risikoene *utsatt for samfunnsmessige definisjonsprosesser* der medier og andre instanser som definerer risikoer inntar en samfunnsmessig nøkkelposisjon (jf. alle de ulike vurderinger som er blitt gjort av det radioaktive nedfallet i forbindelse med Tsjernobyl-ulykken hos myndigheter i ulike land; forskjellig vurdering av kugalskap hos EUs landbruksmyndigheter og medier osv.).

(2) Risiko har et klart fordelingsmønster, den følger til en viss grad ulikhetene mellom sosiale lag og klasser i samfunnet. Samtidig skapes det nye internasjonale ulikheter mellom industristatene og den tredje verden, noe som kommer klart til uttrykk ved internasjonale konferanser om miljø og risiko. Men et av Becks poenger er at denne fordelingslogikken inneholder en *bumerangeffekt*. Før eller siden vil vi alle rammes, uansett sosial bakgrunn eller verdensdel. Det foregår en snikende ”økologisk devaluering og ekspropriasjon”: forurensningsskadede skoger blir verdiløse, jordbruksvaresektoren trues av nedleggelse p.g.a. for høyt giftstoffopptak fra samferdsel, industri osv.

(3) Risiko kan også kommersialiseres slik at det blir vanskelig å bryte med den kapitalistiske utviklingslogikken. Det økonomiske system har på ulike raffinerte måter nærmest blitt ”selv-referensielt”. Til stadighet dukker det opp nye risikoer som er produsert av næringslivet, men samtidig utnyttet av næringslivet. Moderniseringsrisikoer har blitt ”big business”. Økonomene har oppdaget at det er penger å tjene på risiko, i form av renseanlegg, utstyr osv.

(4) Man kan eie rikdom, men man kan bare bli *rammet* av risikoer. I klassesamfunnet bestemmer ens posisjon (eksistens) ens bevissthet, i risikosamfunnet bestemmer bevisstheten ens eksistens. På denne måten får kunnskap en særlig posisjon, også politisk. Det er de som har kunnskapen på sin side og som kan holde seg informert som har de beste muligheter til å

reagere på latente trusler (for eksempel hva vi spiser), og ikke de ressurs-svake og uvitende.

(5) Når bestemte risikoer oppnår sosial anerkjennelse, får de et politisk innhold og blir sprengstoff i samfunnsdebatten. Det som tidligere var upolitisk, blir raskt politisert – for eksempel når det gjelder elimineringen av årsakene til miljøkatastrofer. Følgen er at politikk og offentlig opinion retter oppmerksomheten mot de innerste sfærer for bedriftsmanagement, til det som har å gjøre med produktutvikling og teknologisk utstyr. Dette blir ikke lenger et privat foretagende for næringslivsledere, men utsatt for krav fra politikk og opinion. Hver lille eller store katastrofe har et politisk potensial. Avverging og håndtering av katastrofer kan føre til nyorganisering av makt og myndighet. *Risikosamfunnet er et katastrofesamfunn der unntakstilstanden er i ferd med å bli til normalt tilstand.* Hvis farene får vokse uten at vi gjør noe med dem, kan samfunnet utvikles i retning av en ”legitim” totalitarisme på politisk administrativt nivå for å få bukt med truslene, og det ville være en utvikling på kant med vårt demokratiske system.

Den distributive logikk ved moderniseringens risikoer er en viktig dimensjon ved risikosamfunnet. Men den er ikke den eneste. Den overlapper med sosiale, biografiske og kulturelle risikoer samt usikkerheter som forvandler industrisamfunnets sosialstruktur, så som sosiale klasser, familierformer, ekteskap, kjønnsrelaterte livsformer, yrke osv. Det foregår en storstilt ”individualiseringsprosess” i risikosamfunnet:

”We are eye witnesses to a social transformation within modernity, in the course of which people will be *set free* from the social forms of industrial society – class, stratification, family, gender status of men and women – just as during the course of the Reformation people were ‘released’ from the secular rule of the Church into society”. (Beck:1992:87)

Dette argumentet kan sammenfattes i syv teser:

(1) I tiden etter den annen verdenskrig har det funnet sted en samfunnsmessig *individualiseringsbølge* av stort omfang og rekkevidde. Imidlertid er de sosiale ulikhetsrelasjonene blitt opprettholdt, noe Beck beskriver med uttrykket ”heiseffekt”: hele samfunnet befinner seg i heisen som går oppover – dvs. det går bedre for alle – men i heisen er forholdet mellom passasjerene uforandret. Til tross for at den materielle levestandarden har økt betydelig i moderne velferdsstater, har menneskene mer og mer blitt revet ut av sin klassesetilhørighet og familiære forsørgelsesrelasjoner. Man er blitt overlatt til seg selv og sin egen skjebne på arbeidsmarkedet – med alle de sjanser, risikoer og motsigelser dette innebærer. Økt geografisk mobilitet har ført til løsere forbindelser til familie, morskap, yrke, regional kultur etc. Parallelt konkurrerer individualiseringstendensen med kollektive erfaringer på arbeidsmarkedet knyttet til arbeidsledighet og

dekvalifisering. Men slike kollektive erfaringer fører ikke til en ny klassebevissthet, problemene oppfattes snarere som individuelle problemer. Sosiologen Richard Sennet¹¹ har i tråd med Becks analyser vist hvordan moderne samfunn befinner seg i en fase der etablerte kollektive referanser ikke lenger har samme gyldighet, og at det er grunn til å ha en berettiget bekymring for at den nye kapitalismen bærer med seg en ekstrem form for individualisering.

(2) For gamle marxister er den nye utviklingen overraskende. Skillene i inntekthierarkiet er der fortsatt, lønnsarbeid er fortsatt dominerende når man skal beskrive produksjonsforholdene, men de utpregede klassekulturelle livsformer er i ferd med å visne stadig hen. For en marxist er det i ferd med å skje noe utenkelig: en kapitalisme uten klasser, men imidlertid ikke uten sosiale ulikheter.

(3) Denne følelsen av ikke å ha noen klassesammenheng kan best illustreres ved hjelp av fordelingen av arbeidsledighet. Selv om den er et systemproblem, oppfattes den av folk flest som en personlig skyld, noe Sennet også inngående beskriver i sin bok. Problemet individualiseres: man stiger på en trikk som heter arbeidsledighet, og alle håper å kunne hoppe av ved neste stasjon. Og mens vi venter, kommuniseres det ikke med medpassasjerene.

(4) Individualiseringen foregår ikke bare innen de sosial klasser, men også innen familiene. Dette har konsekvenser spesielt for kvinner. Med økt likestilling blir familielivet mer og mer til en sjonglering mellom to eller flere personers motstridende ambisjoner når det gjelder yrkeskarriere, forpliktelser, videreutdanning, barnepass osv. Alt blir dobbelt, om ikke tredobbelt. Beck bruker uttrykket ”forhandlingsfamilie” der deltagerne baserer sine relasjoner ikke på kollektive livsformer, men på bytterelasjoner der man gjensidig utveksler emosjoner, og alltid med forbehold om retreat. Økte skilsmissetall og økende antall samboerforhold bekrefter denne utviklingen.

(5) Industrisamfunnet har nektet halvparten av befolkningen, nemlig kvinnene, individuell frihet og likhet uavhengig av hvor man var født, mens den andre halvparten, mennene, hadde slike rettigheter. Men uten mannens frigjøring fra hus og hjem hadde det ikke vært mulig å få den nødvendige tilgang på industriell arbeidskraft. Med industrisamfunnets gjennombrudd blir også den moderne epokens prinsipper om individuell frihet og likhet realisert. I så måte er det belegg for å si at det utviklede industrisamfunnet faktisk er en pådriver for å oppheve familiemoral og kjønnsroller, av tabuer innen ekteskap, foreldreskap og seksualitet. På sikt synes det som om det er

---

¹¹) Jf. Richard Sennet (2001), *Det fleksible menneske. Personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Bergen: Fagbokforlaget.

mulig med en gjenforening av hus og ervervsarbeid, særlig når man tenker på hvordan ny datateknologi har gjort det mulig å arbeide hjemmefra.

(6) Individet er i ferd med å bli hva Beck kaller en "sosial reproduksjonsenhet". Det har selv ansvar for sin markedsformidlede eksistenssikring i form av biografiplanlegging og organisering. Dette må imidlertid ikke forveksles med frigjøring, men går sammen med tendenser til "institusjonalisering" og "standardisering". De såkalte frigjorte individene er avhengige av så vel sosialpolitiske støtteordninger, utdanningsinstitusjoner etc. Når det treffes vedtak på det politiske plan som har betydning for disse institusjoner (barnehager, utdanningsplasser, fjernsyn etc.) så vil slike politiske styringsvedtak ha direkte følger for den enkeltes levemåte.

(7) Individualisering er således å forstå som en motsigelsesfull "samfunnsmessiggjørelse" av individet. I så henseende befinner individet seg mellom det å stå på egne ben på den ene siden og institusjonaliserte tilbud på den annen. Men dette åpner også opp for nye muligheter: det kan oppstå "nye sosiokulturelle fellesskap" enten i form av nye protestbevegelser eller nye "søke-bevegelser" innenfor alternativ- og ungdomskulturen som eksperimenterer med nye omgangs- og livsformer.

Med Becks analyser får man en dreining av ledespørsmålet bort fra problematikken omkring hva som er "akseptabelt sikkerhetsnivå" til en problemstilling der spørsmålet om risikoens samfunnsmessige konstitusjonsbetingelser står i fokus. Tidligere risikoforskning var basert på kvantitative metoder for å vurdere hva folk aksepterer av risiko, særlig i forbindelse med vurdering av sikkerheten ved kjernekraftverk. Metoden man benytter er hentet fra sosialøkonomien og kalles "påviste preferanser". Ut fra dette kan man beregne for eksempel sannsynligheten for dødsulykker i forbindelse med drift av kjernekraftverk. Deretter sammenlignes disse statistiske opplysningene med ulykkesstatistikk knyttet til andre risikoaktiviteter. Man kan da få følgende postulat: "... Risiko ved å leve nær et kjernekraftverk er ekvivalent med å kjøre tre miles ekstra i året..."¹² Utgangspunktet er at ulike risikoer kan sammenlignes og at menneskelige handlinger foregripes av en kontinuerlig avveining mellom risiko og nytte.

Hensikten med slike analyser er å se på hvilke fordeler og ulemper som følger med ulike aktiviteter. Ved hjelp av ulike typer data lager man en oppstilling der alle mulige negative og positive konsekvenser som følger av et tiltak inngår. Deretter måles (i kroner) nytte og kostnader i forhold til et etablert verdimål. Denne avveiningen mellom nytte og kostnader fremkommer på grunnlag av folks individuelle preferanser, som igjen er avledet av folks behov og ønsker. Styrken på ønskene og behovene kan måles

---

¹²) Jf. Chancy Starr i en artikkel i tidsskriftet *Science* fra 1969. Her sitert etter Kjetil Gjølme Andersen (1993), *Akseptabel risiko. Om fastsettelse av tålegrenser i risikosamfunnet*. Paper nr. 60. TMV-senteret. Oslo.

gjennom hvor mye den enkelte er villig til å betale for å få den tilfredsstilt. Hensikten med slike analyser er å finne den ”optimale” balansen mellom kostnad og nytte for samfunnet. Legitimiteten ved denne fremgangsmåten har vært at den skaper en fordelig av ressurser som er økonomisk effektiv. Og effektivitet betyr i denne sammenheng realisering av en størst mulig produksjon i forhold til gitte ressurser og samtidig en ”optimal” sammen-setning av produksjonen.

Det fremheves gjerne at fordelene med slike nytte-kostnadskalkyler er at de er *nøytrale* redskap for å finne frem til ressursoptimale løsninger for samfunnet. Men mange kritikere har hevdet at ambisjonen om å erstatte det politiske argument begrenser metodens anvendbarhet: Nøytraliteten åpner opp for en total relativisme. Nytt-kostnads-metoden er ufølsom i forhold til sosiale aspekter som har med rettferdighet og fordeling av goder å gjøre. Det forutsettes en konsensus som mangler i de fleste tilfeller. Dersom det er preferanser som optimaliseres, hvem skal bære kostnadene ved en slik avveining? Inntekstfordeling og maktforhold blir borte i aggregerte makrotall for individuelle preferanser. Nå har imidlertid økonomene forsøkt å bygge inn prosedyrer i sine modeller for å løse disse problemene. Man tenker seg at ut fra erkjennelsen av at goder, kostnader og risiko fordeles ulikt i befolkningen, så kan man kompensere dem som kommer dårligst ut med en viss sum, og slik kan rettferdighets- og fordelingsaspektet bygges inn i nytte-kostnadsavveiningen. Men fortsatt vil det være problemer med å finne kriterier på hvordan man skal regne ut kompensasjonen. Det at muligheten eksisterer som prinsipp, betyr ikke at folk *faktisk* blir tildelt kompensasjon. Det siste påkaller både politisk vilje og oversikt, samt informasjon hos den enkelte. Fra statsvitenskapen vet vi jo at dem som objektivt sett har krav på kompensasjon, ofte vil være dem som har færrest ressurser til å fremføre kravet.

Becks analysestrategiske tilnærming kan forstås som en kritikk av begrensningene som ligger i en slik nytte-kostnadstilnærming til studiet av risikoproblematikken. For denne problematikken handler ikke bare om et miljøproblem, men snarere om en produksjons- og institusjonskrise ved det vitenskapelig-tekniske industrisamfunnet. Her er vi fremme ved Becks hovedidé, nemlig at vi er på vei inn i en fase karakterisert av hva han kaller *refleksiv modernisering* av industrisamfunnet. Nytt-kostnadsanalysenes forsøk på å finne frem til hva som er ”akseptabel risiko” henger fast ved det industrielle samfunnets tenkemåte:

”The distinction between risk and industrial society therefore not only coincides with the distinction between ‘logics’ of the production and distribution of wealth and risk production, but also results from the fact that the *primary relationship becomes reversed*. The concept of the industrial society supposes the *dominance* of the ‘logic of wealth’ and asserts the *incompatibility* of

distributions of wealth and risk, and the *competition* of their 'logics'". (Beck 1992:154)

Med begrepet "refleksiv modernisering" vil Beck vise hvordan de gamle institusjonene i industrisamfunnet ikke lenger duger. Det refleksive moderne tvinger oss til å oppfinne det politiske på nytt; mens den greske antikken fant opp formene for det lokale demokrati, og 17-1800-tallet fant opp formene for det nasjonale demokrati, er utfordringen nå å finne frem til formene for det globale demokrati. En viktig hovedtese hos Beck er at når refleksiv modernisering møter på betingelser som for eksempel høyt utviklet demokrati og full "vitenskapeliggjøring" av samfunnet, så vil dette føre til at funksjonssystemene politikk og vitenskap ikke lenger kan avgrenses fra hverandre. For eksempel: Det er ikke lenger tydelig om det er familiepolitikk eller humangenetik som ligger til grunn for fremtidige samlivsformer mellom menneskene.

Beck opererer med fire teser når det gjelder *vitenskapssystemet*:

(1) Man kan gjøre et skille mellom *primær* (primary) og *refleksiv vitenskapeliggjøring*. Den første uttrykker en tradisjonell tilnærming der vitenskapen gjorde krav på å være sann og at den i tillegg skulle opplyse. Den var rettet mot den eksterne verden av natur, menneske og samfunn. I den refleksive fasen konfronteres vitenskapen med sine egne produkter, mangler og følgeproblemer. Det skjer en avmystifisering av sannhets- og opplysningsparadigmet. Vitenskapens selvforståelse utsettes for en stadig sterkere selvkritikk.

(2) Det finner sted en "demonopolization of scientific knowledge claims" (s. 156). Tidligere kunne man innad i vitenskapssystemet være uenige, men utad holdt man en "ren" linje slik at publikum og lekfolk ikke skulle bli forvirret. I dag er vitenskapen – om enn fortsatt høyst nødvendig – men mindre tilstrekkelig for å etablere en samfunnsmessig bindende definisjon av hva som er sannhet. Dette har to grunner: (a) Vitenskapen har blitt flinkere til selv å reagere på negative utslag som vitenskapelig praksis fører med seg. Den har blitt mer selv-referensiell, og den senker sine egne krav til erkjennelse og opplysning. (b) Den sterke spesialiseringen av vitenskapen har ført til en opphopning av detaljviten (ofte famlende, ikke-sammenhengende) med en overkompleksitet av "hypotetisk viten" som i resultat skaper usikkerhet, særlig i forhold til publikum, medier og brukere. Resultatene er at adressatene og anvenderne av vitenskapelige resultater innen politikk, næringsliv og offentlighet blir gjort til aktive medprodusenter i en samfunnsmessig erkjennelsesdefinisjon. Vitenskap skal være "relevant". Mottageren kan selv velge og vrake i det store tilbudet av vitenskapelige tolkningsalternativer. Det siste innebærer to muligheter: (a) Samfunnsrelatert praksis (protestgrupper etc.) kan frigjøre seg fra vitenskap ved bruk av vitenskap og vitenskapelig resultater, og (b) vitenskap kan misbrukes av

økonomiske, politiske eller andre interesser til å immunisere sitt eget standpunkt fra kritikk og angrep fra motparten. I denne sammenheng taler Beck om at vitenskap blir "føydalisert".

(3) Etter hvert som offentligheten får øye på risikoene ved vår sivilisasjon, desto sterkere blir presset på politiske tiltak for å løse problemene. I en slik kontekst er det en fare for at vitenskapen kan havne opp i et vitenskapelig produsert *tabusamfunn*. Bedrifter og institusjoner som egentlig burde forandres, søker å verne seg mot endringer nettopp for å befestе sin posisjon enten i markedet eller politisk. I slike tilfeller er det lett å ty til vitenskapen. Man "bestiller" såkalt anvendt vitenskapelige undersøkelser som ender opp i termer som "systemtvang", "sakstvang" eller "egendynamikk" for å forsvare status quo. Fra å være en uavhengig institusjon i forhold til andre funksjonssystemer, slik at den kan bidra til å bryte ned tabuer, kan vitenskapen lett komme opp i en rolle der den fungerer som en tabu-konstruktør.

(4) Men alt dette som kalles "sakstvang", "egendynamikk" osv. i den teknisk-vitenskapelige utvikling er produsert, og dermed også foranderlig. I så henseende er det moderne prosjekt – opplysningen – ennå ikke fullført.¹³ Derfor bør den stivnede teknologi- og vitenskapsoppfatning endres til å bli en dynamisk teori om vitenskapelig rasjonalitet som kan lære av historiske erfaringer. Dette fordrer at vitenskap omstiller seg i retning av å fokusere på ikke-forutsigbare og uunngåelige bi-effekter. Den må bli bedre i stand til å "spesialisere" seg til å se sammenhengene i det vi gjør. Da holder det ikke å drive med symptombehandling overfor risikoene, man må bekjempe årsakene.

Risikosamfunnet er til forskjell fra tidligere samfunn karakterisert ved at trusler og farer bare kan tilregnes eksterne faktorer. Samfunnet er konfrontert med seg selv når det skal takle risikoer, og i denne forstand kan man si at det er selv-referensielt. Kildene til farene er ikke lenger mangel på kunnskap, men snarere kunnskap i alminnelighet, heller ikke er problemet at vi mangler naturbeherskelse, men problemet er snarere perfektjonert naturbeherskelse. Risikosamfunnet preges ikke først og fremst av det som er umulig å påvirke fra menneskenes side, men mer av det som menneskene selv har skapt gjennom sine beslutninger. Den moderne epoken er således blitt en trussel mot seg selv, samtidig som den lover å befri seg fra den selvproduserte trusselen. Dermed har risikoer et stort potensial i seg, nemlig at de kan bidra til økt selvpolitisering av den moderne epoken. Området for politikk utvides, det begrenses ikke, slik mange kritikere har hevdet. På

---

¹³) I denne forstand ligner Beck mer på Habermas enn på postmodernistene. Beck har blitt betegnet som en "anonym postmodernist", men dette treffer bare hans tidsdiagnose. Hans politiske prosjekt passer dårlig med postmodernistisk tankegang.

denne bakgrunn sammenfatter Beck det politiske system og dets utfordringer i risikosamfunnet i fire teser:

(1) I industrisamfunnet tenkte man forholdet mellom samfunnsutvikling og politisk styring ut fra en modell om den todelt borger. Som *citoyen* deltar man i den demokratiske prosessen ved å gjøre bruk av sine demokratiske rettigheter. Som *bourgeois* forsvarer man sine interesse innen nærings- og arbeidsliv. Ut fra denne todelingen har det så utviklet seg et "politisk-administrativt system" og et "teknisk-økonomisk system". Når man handler som *bourgeois* er dette en ikke-politisk handling fordi den har sitt grunnlag i det teknisk-økonomiske fremskritt som settes likt med sosialt fremskritt. Utvikling er å betrakte som objektiv og upolitisk "sakstvang". "Progress replaces voting" (s. 184). På denne måten erstatter fremskritt demokratiske vedtak. De store samfunnsforandrende vedtak treffes ikke i det politisk-administrative system lenger, men i de lukkede styrerom innen det teknisk-økonomiske system. Dette er ikke underlagt reglene for offentlig kontroll og begrunnelsesplikt slik tilfellet er i det politisk-administrative system. Myndigheten er delegert til næringsliv og vitenskapens forskningsfrihet.

(2) Skillet mellom politikk og ikke-politikk slik dette har fremstått helt frem til 1970-årene, beror på to historiske forutsetninger: (a) Som følge av sosiale ulikheter i klassesamfunnet ble det nødvendig å definere presist hva som var statens anliggende, og hva som ikke var det (jf. "intervensjonsstaten"). (b) Et utviklingsnivå på produktivkreftene og vitenskapen der forandringspotensialet verken overskrider rammen for politikken handlingsmuligheter eller undergraver troen på fremskrittet. Begge disse forutsetningene har i løpet av de siste 20 årene avtatt i betydning. Velferdsstaten har åpenbart vært en suksess, men har tapt sin utopiske energi. Men parallelt med forandringsstillstanden i det politiske system, foregår det en hektisk forandring i det teknologisk-økonomiske system. Kravet om innovasjoner og fornyelse har nærmest blitt en religion. Men dette har også ført til at vi har fått teknologier som balanserer på randen av katastrofen, samt vedvarende naturødeleggelser, omstruktureringer i arbeidssystemet, nye sosiale ulikheter, oppheving av gamle kjønnsroller osv. Men disse prosessene foregår på den klassiske ikke-politiske arenaen. Resultatet er at grensen mellom politikk og ikke-politikk blir uklar. Derfor trengs det en revisjon av begrepene.

(3) Politikken blir mindre lokalisierbar. Det skyldes for det første at staten har mistet mye av sine styringsmuligheter p.g.a. rettighetene som den enkelte og pressgrupper har opparbeidet seg i forhold til staten. For det annet har den teknisk-økonomiske utviklingen mistet mye av sin karakter som ikke-politikk. Utvikling av mikroelektronikk, reaktorteknologi og human-genetikk gjør at denne moderniseringsprosessen slett ikke er politisk nøytral lenger. Både vitenskapen og de store foretakenes handlinger er ikke lenger

politisk nøytral, de har fått en ny moralsk og politisk dimensjon som er noe nytt for dem. Dette gjør at både retningen på og resultatet av den teknologiske utviklingen må utsettes for en mye mer åpen diskusjon enn før – den må bli legitimeringspliktig.

(4) Politikk og ikke-politikk vil etter hvert skifte plass. ” The political becomes non-political and the non-political political” (s. 186). Beslutninger innen vitenskap og næringsliv får etter hvert et politisk innhold som disse aktørene ikke har noen demokratisk legitimitet for. Livsviktige samfunnsmessige beslutninger skjer desentralisert og anonymt i form av for eksempel bedriftsinterne investeringsbeslutninger. Når disse beslutningenes samfunnsforandrende potensial kommer til syne, blir de betegnet som ”uforutsigbare bi-effekter” og får dermed et uskyldig preg. Og politikerne blir bare fortalt hvor veien skal gå, og det er denne veien politikerne til og med må selge til sine velgere. Hvorfor? Fordi det ikke finnes noe alternativ.

Derfor er det desto viktigere å utmeisle en alternativ politisk strategi som er i stand til å møte risikosamfunnets utfordringer. Her er iflg. Beck tre scenarier mulige:

(1) Tilbake til industrisamfunnet. De fleste politikere tilstreber denne varianten. Poenget her er at industrialiseringens risikoer ikke oppfattes som nye trusler; derfor har man fortsatt en klokkeetro på at ny teknologi vil føre til nye fremskritt. Denne tankegangen har en bagatelliserende effekt på risikoer. Becks utgangspunkt er at de nye risikoer *objektivt* er tilstede, de er ikke bare sosiale konstruksjoner i hodet på folk. Derfor er det en tendens til at risikoer bagatelliseres eller benektes fra myndighetenes side. Men dette er iflg. Beck et farlig spill. Mislykkes denne strategien, kan det føre til en politisk krise som vil true hele den demokratiske konstitusjonen. ”A society attuned to minimizing the problems is without preparation when the 'future shock' ...hits it” (ibid. s. 228).

(2) Demokratisering av den teknisk-økonomiske utvikling. Her er den grunnleggende tankegangen at man forsøker å binde opp næringsliv og vitenskap til den parlamentarisk-politiske prosessen. Her er det tale om sterkere parlamentarisk kontroll over bedriftsintern teknologiutvikling. Dette kan skje i form av oppretting av teknologinemnder, integrering av borgergrupper og frivillige organisasjoner i teknologisk planarbeid, men også i beslutningsprosesser knyttet til forskningspolitikk. Alt dette for å tvinge vitenskap og næringsliv til større *ansvarlighet* når det gjelder både utviklingen av og håndteringen av ny teknologi.¹⁴ Problemet med denne strategien er faren for mer sentralisering, byråkratisering og kontroll.

---

¹⁴) Dette er en tankegang som bl.a. Hans Jonas (1979) forfølger i sitt kjente verk *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main: Insel Verlag. På svensk, Hans Jonas (1991) *Answarets princip. Utkast till en etikk för den teknologiska civilisationen*. Daidalos: Gøteborg.

Risikosamfunnet har vist at det er vanskelig å styre dette samfunnet ut fra en sentral politisk instans.¹⁵

(3) Differensiell politikk. Det politiske system er kanskje ikke lenger noen sentralinstans som alene kan utforme det fremtidige samfunnet. Dette kan tolkes pessimistisk i den forstand at fremtiden kommer til oss uten at vi har noen mulighet til å øve innflytelse på den. Becks utgangspunkt er derimot mer optimistisk. Mulighetene er der, det gjelder å gjøre bruk av dem. Sannsynlighetstenkningens mulighet og sjanse er trådt i stedet for kausalitetstenkningens nødvendighet og ansvar. Det trengs en demokratisering, men den må være strukturelt betinget. Becks løsning trekker i retning av hva han kaller en "fremmedkontrollert selvkoordinasjon" (externally monitored selfcoordination) (ibid. s. 232) av subsystemer og desentrale handlingsenheter. Dette innebærer en utbygging og rettslig stadfestelse av økte muligheter for innflytelse på beslutningene fra subpolitiske systemer. Her er domstolene og media viktige instanser, men de bør likevel åpne opp for kritikk båret frem av institusjonalisert møtekspertise, alternativ yrkespraksis, samt bedriftsinterne og yrkesinterne fora for diskusjon om risikoer. På denne måten kan det utvikles et desentralisert system av "checks and balances" samtidig som staten/det politiske system inntar en bevarende, meglende og diskursiv funksjon.

*

Det trengs m.a.o. en "reaktivering henholdsvis en metamorfose av statens politikk" der beslutningstakernes monopol brytes opp og erstattes av en mer folkelig tilgang når det gjelder deltagelse i beslutningsprosessene.¹⁶ Men uansett hvilken form dette vil anta, krever det en orientering i retning av en skjerpelse på det samfunnsmessige plan når det gjelder sikkerhetstiltak i form av

- tekniske foranstaltninger (sikkerhetsteknologier)
- juridiske restriksjoner gjennom sanksjonsbasert normering overfor aktører som ødelegger naturen
- politiske tiltak som søker å trekke inn befolkningen i større omfang i beslutninger som angår miljøspørsmål.

---

¹⁵) Synet på mangelen på en sentral instans for samfunnet deler således Beck med Luhmann. Jfr. Niklas Luhmann (2000) *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

¹⁶) Beck har utdypet sin politiske strategi i Ulrich Beck (1993), *Die Erfindung des Politischen*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. Svensk oversettelse, Ulrich Beck (1996) *Att uppfinna det politiska. Bidrag til en teori om reflexiv modernisering*. Daidalos: Gøteborg.

- Moralsk gjennom appeller om ansvarlighet når det gjelder omgang med risikobetonte beslutninger.

Det er ikke en "sikkerhetsstat" Becks politiske strategi er innrettet mot å realisere. Denne ville fortone seg som alt for autoritær. I stedet gjelder det å få bukt med det han kaller den "organiserte uansvarlighet", for dette er en av risikosamfunnets viktigste innsikter. I et foredrag holdt i forbindelse med kugalskapssaken presiserer Beck sitt standpunkt:¹⁷

"Storbritannia erfarer bittert sitt 'Beefgate'.. sjokket forbundet med å leve i et risikosamfunn. Våre liv har blitt et eksperiment påtvunget oss av kjøttbransjen der absolutt ingen er ansvarlig for laboratoriet. Den mest dagligdagse avgjørelse – å spise eller ikke spise kjøtt – kan være et spørsmål om liv eller død. Hamlet må altså revideres: *to beef or not to beef* er spørsmålet i dag." (Beck 1997:275).

Det er koden *sikkerhet/risiko* som preger Becks analyser. Denne differensen beror på en antagelse om at man kan treffe beslutninger mellom en risikobetont og en sikker adferd. Becks tidligere analyser av risikosamfunnet og hans tidsdiagnose viste på mange måter at dette er vanskelig å realisere. Derimot viser hans senere politiske analyser og forslag til strategier for å løse risikosamfunnets problemer en dreining i retning av at hans analysestrategi innrettes mot ledeforskjellen risiko/sikkerhet. Risiko og ødeleggelsene av miljøet er objektive fenomener, og hvis vi ikke treffer politiske tiltak mot dette i form av bl.a. forbedrede sikkerhetstiltak i form av en grønn miljøpolitikk, vil "den organiserte uansvarlighet" fortsatt få frie tøyler.

---

¹⁷) Jfr. Ulrich Beck (1997), *Risiko og frihet*, Fagbokforlaget: Bergen, s. 275-288.

3. Distinksjonen risiko/frihet (Wildavsky og Douglas)

Mens Beck anlegger en objektivistisk tilnærming til risikoproblematikken, knytter Douglas og Wildavsky an til en mer entydig konstruktivistisk analysestrategi. Her er det selve risikopersepsjonen, den subjektive opplevelse av risiko som står i fokus.¹⁸ Hvordan folk oppfatter risiko inneholder subjektive og sosiale dimensjoner som er bestemmende for hva folk oppfatter som risikabelt, og ikke minst hva som gjør at risikoen oppleves som akseptabel. Når det er tale om risiko, må disse aspektene i større grad være med i analysene enn hva tilfellet har vært i risikoeksperternes kvantitative beregninger. Er det for eksempel irrasjonelt å føle seg mer utrygg i et fly enn i en bil, selv om det empirisk sett forekommer flere dødsulykker per personkilometer på veien. Det sentrale i en konstruktivistisk risikoanalyse er at folks opplevelse av risiko vil være avhengig av hvordan man eksponeres for risiko. Empiriske undersøkelser viser at graden av egenbeherskelse i risikosituasjonen er avgjørende for hvilke farenivåer man aksepterer. Ut fra dette kan en slutte at følelsen av selvkontroll oppleves som større i bil enn i fly. I vår omgang med teknologi ser det ut til at vi i større grad frykter teknologi med stort katastrofepotensial fremfor teknologi der de uheldige konsekvensene er mer fordelt i tid og rom. Vi frykter flycrasht fordi det er en katastrofe, men bilcrasht er "bare" en ulykke. Det er de store ulykkene vi frykter, selv om det er de små vi dør av. Det er altså typisk for menneskene at vi systematisk undervurderer risiko knyttet til kjente aktiviteter som vi mener vi har kontroll over. Det er dette fenomenet kulturantropologen Mary Douglas kaller "subjektiv immunitet".¹⁹

I tillegg til individuell persepsjon, har også sosiale verdier betydning når det gjelder å forme vår oppfatning av risiko. Ulike typer risikoadferd tillegges sosial verdi, noe adelens og borgerskapets pistoldueller på 1800-tallet tydelig viste. Det var umulig å unndra seg oppfordringen til duell uten å risikere å miste sin sosiale status. I vår tid er fordelings- og rettferdighetsproblematikken av betydning for risikospørsmålet. Hvordan man skal finne ut hva som er en akseptabel risiko er helt avhengig av en debatt om hva sosial rettferdighet er. Ettersom markedet er ufølsomt overfor hva som er sosialt rettferdig, kan det ikke alene avgjøre disse spørsmålene.

En konstruktivistisk tilnærming forstår risiko som en konstruksjon av samfunnsmessig kommunikasjon, og forklarer dets økende betydning gjennom kulturelle forandringsprosesser. Ifølge Douglas/Wildavsky har det

---

¹⁸) Jf. Douglas, Mary, Aaron Wildavsky, (1988) *Risk and culture*, University of California Press:Berkeley, Los Angeles, London.

¹⁹) Jf. Mary Douglas (1985), *Risk. Acceptability according to the social sciences*. London: Routledge.

funnet sted en forskyvning av tyngdepunktet fra sentrums kulturelle institusjoner, så som markedet og hierarkier til utgrupper i samfunnets perifere subkultur. Denne forskyvning har vært så radikal at man kan si at de sosiale protestbevegelsenes risikoaversjon i stort monn er bestemmende for hvilke temaer som kommer opp, og som dermed behersker realitetsoppfatningen i moderne industrisamfunn.²⁰

Den økologiske debatt – og særlig slik denne kommer til uttrykk i miljøbevegelsen verden over – mangler en saklig begrunnelse for sine standpunkter – ja den kan på mange måter være en trussel for det moderne demokrati og dets idealer om frihet: Den er anti-industriell og anti-modernistisk. Derfor beskriver de sin egen tilnærming og analysestrategi som sentristisk:

”The more we trust future generations to choose wisely (or, at least, no worse than we would), the less we need to pass specific forms of physical life on to them. Obviously, if we care about our progeny, we want to leave them better off. Obviously also, it matters who is to judge what is good for the future – they or we. By leaving them with generalized resources – knowledge, craft skills, institutions in good working order, mutual trust – the people of the future will have more discretionary power. If the selection of risk is a matter of social organization, the management of risk is an organizational problem. Since we do not know what risks we incur, our responsibility is to create resilience in our institutions. But by choosing resilience, which depends on some degree of trust in institutions, we betray our bias toward the center”. (Douglas/Wildavsky 1982:197-98).

Her fokuseres det på verdier og institusjonell stabilitet. Trusselen mot samfunnet er ikke selve økologiproblematikken, men snarere økologibevegelsen. Til forskjell fra Becks analyser som viser til samfunnets økende risiko-*produksjon* (ut fra et objektivistisk grunnlag), er det prosessene vedrørende risiko-*konstitusjonen* (ut fra et subjektivistisk og konstruktivistisk grunnlag) som står i fokus hos Douglas/Wildavsky. Man er vitne til et permanent spenningsforhold mellom markedet og hierarkiets risikosemantikk på den ene siden, og den normative orientering og forståelse som ligger til grunn for økologibevegelsen på den annen side.

Det er ikke til å komme forbi at Douglas/Wildavskys analysestrategi oppviser sterke sider både når det gjelder teori og empiri. På teorisiden er *grid/group-skjemaet* mest kjent.²¹ Dette skjemaet binder den individuelle persepsjon av risiko opp mot struktureringen av samfunnsmessige kontekster. *Grid* savner at opplevelse og klassifikasjon skjer via eksternt satte normer, rolleforventninger og funksjoner; *group* derimot kopler opplevelse direkte til

---

²⁰) Jf. Douglas/Wildavsky, *ibid.* kap 1.

²¹) Jf. Douglas, *ibid.* 1985.

den enkeltes bånd til gruppen. Begge dimensjoner har hver for seg to uttrykk (høy/lav), slik at man får en krysstabell. Risikokulturene som identifiseres etter *grid/group-skjemaet* kommer til uttrykk på denne måten: Markedet = *lav grid/lav gruppe*; Hierarki = *høy grid/høy gruppe*; Sekter = *lav grid/høy gruppe*. Et utall av case-studier i forbindelse med risikopersepsjon har vært foretatt for å rekonstruere empiriske fenomener ut fra dette heuristiske skjemaet.

I motsetning til Becks analyser, er den eneste forklaring hos Douglas/Wildavsky kulturen. På sitt retorisk stilte spørsmål "are dangers really increasing or are we more afraid?" finnes det bare ett svar: "We are more afraid".²² Fenomenet "økende omverden- og teknologiske risikoer" blir betraktet som en *konsekvens* av folks økende sensibilitet ovenfor risiko, og dette har sin *årsak* i de kulturelle forandringsprosesser. Dermed forfektes følgende radikale tese: Kulturelle forandringer har generelt ført til en økende usikkerhet blant folk, og derfor må de finne et objekt som de kan *overføre* sin angst til – og det er omverden- og teknologiske risikoer. Implisitt i denne argumentasjonen ligger at angst for risiko – på samme måten som alt snakket om "økologisk krise" – egentlig er grunnløs. En objektiv tilgang til spørsmålet om vi *faktisk* har å gjøre med en økende teknologisk og økologisk risiko, blir metodologisk utelukket.

I en forstand kan man si at Wildavsky/Douglas' tilnæringsmåte er *desisjonistisk* all den stund det er vanskelig å gjøre noe med selve prosessene ved den industrielt-teknologiske reproduksjon og formingen av samfunnet som følger av denne. Prosessene – på samme måte som det "naturlige miljøet" - blir betraktet som noe ikke-samfunnsmessig i den forstand at "det sosiale bare kan forklares via det sosiale" og ikke som gjenstand for erkjennelse via samfunnsmessig forskning, slik f. eks. Beck forutsetter.²³

---

²² Jf. Douglas/Wildavsky 1982, *ibid.* s. 1.

²³) Desisjonisme betegner en posisjon som klart er utarbeidet av den tyske rettsfilosofen Carl Schmidt i Weimar-republikkens tid. Utgangspunktet er at man søker å fjerne alle normative tilnæringer til et sakskompleks. Schmidts utgangspunkt er "venn-fiende"-forholdet som konstituerer all politisk virksomhet. Hvem som er venn og fiende er ikke basert på abstrakt-normative synspunkter, i stedet *settes* det, og det er selve denne beslutning (desisjon) med å sette venn-fiende-forholdet i en konkret situasjon (for eksempel miljødebatten) som er den mest grunnleggende handling. Desisjonismen er en formal doktrine, og den kan tilslutte seg et hvilket som helst innhold. For eksempel finnes den innen mange varianter av marxisme der klassestandpunktet settes som absolutt og går forut for all analyse og diskusjon. Hos Douglas/Wildavsky settes standpunktet om videre teknologisk utvikling som absolutt forut for en kritisk dialog med miljøbevegelsen. Det er nettopp dette som er svakheten ved all desisjonisme, den setter til side *diskursen* som en måte å løse grunnleggende problemer på. Nå kan man selvsagt hevde at det i alle analysestrategiske tilnæringer eller valg vil måtte være et innslag av desisjonisme,

En slik desisjonistisk ansats synes å operere med en kombinasjon av konstruktivisme (subjektivt opplevd risiko) og en mer objektiv metode for å måle risikoen forbundet med for eksempel tilsetningsstoffer i matvarer; dette for å etterprøve om miljøaktivistenes påstander er holdbare ut fra en vitenskapelig synsvinkel.²⁴ Særlig kommer dette til uttrykk i Wildavskys senere arbeider:

”My subject is the objective aspects of safety and of danger (popularly known as ‘risk’)...Do, or do not actions undertaken in the name of risk reduction achieve safety? In the end, to be sure, evaluation of strategies is done by human beings, like myself, who brings biases to bear on their perceptions. Though I shall try to be persuasive, I make no claim to some transcendental objectivity. It is the certainty of the question – How best to secure safety? – not the uncertainty of the answers that leads me to talk about objective risk. Except in passing, therefore, I shall not deal with the subjective aspects of safety: What sorts of people are risk-taking or risk averse for which reasons in regard to different matters (say nuclear energy or acquired immune deficiency syndrome). Nor shall I emphasize the overtly political aspects of the controversies over risk, though mobilizing support is indeed a vital and often decisive activity...I shall concentrate instead on what ought to be done to improve safety regardless of its immediate political feasibility.” (Wildavsky 1988: 3)

I desisjonistisk stil hevder Wildavsky at det er to måter å hanske med risiko, det er enten gjennom ”prøving og feiling” eller ”prøving uten feiling”. Mye av argumentasjonen til miljøbevegelsen er ifølge Wildavsky av en slik karakter at de har tatt standpunkt for ”prøving uten feiling”. Det hevdes fra miljøaktivistisk hold at ”prøving og feiling” har blitt en alt for risikobetont virksomhet i det moderne samfunn. Lærdommene ved feiling kan bli langt mer katastrofale i dag enn tilfellet var tidligere. Dette gjelder alt fra kjernekraftverk til eksperimentering med maten vi spiser. Et viktig poeng hos miljøbevegelsen og dens forsvarere blant intellektuelle og politiske styresmakter er at skadene ved prøving og feiling nå til dags er irreversible, og i en slik setting er det derfor slett ikke gitt at læring basert på eksperimentering

---

og at Becks analyse av risikosamfunnet også har innslag av desisjonisme – det er miljøbevegelsens standpunkt som settes. Dette er en kritikk som nok ikke passer på Beck, all den stund han ikke setter et venn-fiende-forhold i sine analyser, men opererer med abstrakte utgangspunkter og analyserer risikosamfunnet ut fra en historiefilosofisk tilnærming nærmest som en sivilisasjonskritikk. For en nærmere gjennomgang av desisjonismen, se Hans Skjervheim, ”Innledning” til Jürgen Habermas (1975), *Legitimationsproblemer i senkapitalismen*. Fremad: København
²⁴) Jf. Aaron Wildavsky (1995), *But is it true?: A citizen's guide to environmental health and safety issues*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; dessuten Aaron Wildavsky (1988), *Searching for safety*, New Brunswick, NJ.: Transaction Books.

bør være et ideal for vitenskapen. Faren ved en slik tankegang er at man ikke blir i stand til å se mulighetene, men bare farene ved risikosamfunnet, hevder Wildavsky. Slik blir det en overfokusering på det negative og defensive. Man er ikke lenger opptatt av å oppnå noe ”godt” eller etterstrebellesverdig lenger, men snarere å forsvare seg mot det verste utfallet. Slik oppstår det lett en tilstand der *selv-begrensning* blir målet med det man foretar seg. Ikke bare er en slik utvikling en trussel mot teknologisk innovasjon og fornyelse i det hele tatt, men den bidrar iflg. Wildavsky også til å begrense frihetsaspektet ved vårt samfunn.

Analysestrategisk er det Karl Popper og hans ”kritiske rasjonalisme” Wildavsky knytter an til. Dristighet i gjetningene (hypotesene) kombinert med strenghet når de forkastes er Poppers oppskrift. Derfor består intellektuell ærlighet ikke i å forskanse seg, eller å etablere egne posisjoner for å ”bevise” eller ”sannsynliggjøre” dem, men snarere i å spesifisere under hvilke betingelser man er villig til å oppgi posisjonene. Popper hevdet i sin tid at troende marxister eller freudianere nektet å spesifisere slike betingelser, og derfor var de uærlige. Med Wildavsky kan man si det samme om dagens miljøaktivister og deres eksperter. Derfor må troen holdes under kontroll gjennom streng kritikk, og det kan bare skje ved å innse betydningen av prinsippet om ”prøving og feiling”.²⁵

I sine nitidige studier – særlig i boken *But is it true?: a citizen's guide to environmental health and safety issues* fra 1995 – forsøker Wildavsky å vise hvordan faren ved alt fra tilsetningsstoffer i mat til atomkraftverk blåses opp til det ugjenkjennelige blant miljøaktivistene. Nettopp denne retorikken representerer en fare for vårt demokratiske system med dets frihetsideal, mens faren for vår helse derimot er sterkt overdrevet. I et fritt demokratisk system kommer det ikke an på å unngå å gjøre feil, men snarere hvordan man skal kunne leve med dem – og i siste instans lære av dem. Argumentasjonen er entydig:

”Yet we all know that virtually everything human beings breathe or eat or drink brings them into contact with carcinogens. Poisons are an integral part of nature. So is chemical warfare among plants, animals, and insects. To ban carcinogenic substances, therefore, is to ban life. Remember that the idea is to develop a rationale for regulating the products of industrial technology, not for ending all life”. (Wildavsky: 1988:25).

---

²⁵) Jf. Karl Popper (1957/1976), *The poverty of historicism*, London: Routledge and Kegan Paul. Her uttrykker Popper i klartekst prinsippet: ”And we make progress if, and only if, we are prepared to *learn from our mistakes*: to recognize our errors and to utilize them critically instead of persevering in them dogmatically.....All theories are trials; they are tentative hypotheses, tried out to see whether they work; and all experimental corroboration is simply the result of tests undertaken in a critical spirit, in an attempt to find out where our theories err.” (s. 87)

Den nye doktrinen om “ingen prøving uten at man på forhånd har sikret seg mot feilslag”, er ikke annet enn en trussel mot en empirisk basert læreprosess, ja mot fornyelse og innovasjon som sådan.

Nå har man også fra miljøhold hevdet at feil kan aksepteres, men de må være små, synlige og reversible. Med utgangspunkt i Poppers prinsipp om ”piecemeal social engineering” har det blitt hevdet at en slik doktrine kan tillempes beslutningstaking etter miljøbevegelsens oppskrift. Det som karakteriserer en ”piecemeal engineer” er ifølge Popper at

”..whatever his ends, he tries to achieve them by small adjustments and readjustments which can be continually improved upon...Accordingly, he will make his way, step by step, carefully comparing the results expected with the results achieved, and always on the look-out for the unavoidable unwanted consequences of any reform; and he will avoid undertaking reforms of complexity and scope which make it impossible for him to disentangle causes and effects, and to know what he is really doing”. (Popper 1976/1957: 66-67).

Dette er et prinsipp som Wildavsky kan slutte seg til. Han mener derimot at miljøbevegelsen anvender det i et alt for konservativt øyemed, og at de derfor bryter med den intensjonen som Popper la opp til, nemlig at det skulle være radikalt, kritisk og demokratisk. Han lanserte det i sin tid som en motsats til synoptisk (sentralisert kontroll av mål og midler gjennom prediksjon av langtidseffekter), mens miljøbevegelsen bruker det for å rasjonalisere konservatisme og status quo – som en form for risikoaversjon. I beslutningsteorien kjenner vi etter hvert godt til de negative konsekvensene av denne formen for ”inkrementalisme”: man får forsiktige politikere som bare er ute etter å redusere risikoen for alvorlige feilgrep, man utsetter vanskelige beslutninger lengst mulig, prioriterer rutinebeslutninger som er mindre konsekvensrike slik at følgen av det hele blir handlingslammelse.²⁶

Poppers hensikt var nettopp ikke å rettferdiggjøre inaktivitet, prinsippet var derimot innrettet som en strategi for handling, om enn moderat i forhold til en synoptisk (holistisk), ”utopian engineering” som jo har sterke antidemokratiske og frihetsberøvende trekk ved seg. Dette er også grunntanken i et ”environmentalist” paradigme: Hvis det er *mulighet* for at det kan oppstå skade, så skal man regulere. Dvs. muligheten for at noe negativt skal skje (for eksempel at man kan bli syk av å spise mat med tilsetningsstoffer), bør erstatte sannsynligheten for at det kan skje. Videre gjelder at selv de svakeste årsaker kan forårsake betydelige skadevirkninger, og at det derfor blir desto viktigere å være ”føre var”. Men dette kan lett føre til hva Wildavsky vil advare oss mot, nemlig at man får en utvikling der

---

²⁶) Jf. C. E. Lindblom (1959), “The science of muddling through.” *Public Administrative Review*. No. 3

formålet med risikoregulering er å forhindre helseskader (av den maten vi spiser), og ikke først og fremst å fremme nytten av god helse. Det som ikke eksplisitt er tillatt skal således være forbudt, og produkter må være klarert som helsefremmende/ikke skadelige før de kan spises eller brukes. Dette vil være et "føre-var-prinsipp" ført ut i sin ytterste konsekvens, og får miljøaktivistene det som de vil, vil dette bli konsekvensen. Men i et slikt preventivt samfunn vil de som setter i gang alarmklokkene styre, og hvem ønsker det? spør den samme Wildavsky.

Hovedbudskapet hos Wildavsky er at vi ikke må organisere våre liv omkring prediksjoner som med stor sannsynlighet ikke vil slå til. I så måte stiller han seg tvilende til mye av spådommene samt gehalten i miljøbevegelsens undersøkelser. Det synes å være en gjengs oppfatning i medier og politikken at man skal gå ut fra at skader er skadelige, at ulemper i videst mulig forstand skal unngås, ikke minst når det gjelder skader som kan få katastrofale og irreversible følger. Men hvis dette er tilfellet, er det også fristende å si det motsatte og i stedet tale om "normalkatastrofer" ved moderne samfunn, eller om risikoen ved å søke etter sikkerhet – et fenomen Wildavsky på en grundig måte beskriver i boken *Searching for safety* fra 1988. Forskningen kan lett bli preget av den pure redsel, og ikke av livsbetingelsene for det åpne, demokratiske samfunnet. Søkningen etter en *mulig* risiko er endeløs – det vil alltid være en mulighet til stede for et uheldig utfall av en beslutning eller et eksperiment. Derfor vil denne søkningen ikke trygge våre liv, men trivialisere dem. I stedet må retningslinjen være: Regulér og sett i verk sikkerhetstiltak dersom det er sannsynlig skade på gang; søk etter sterke årsaker og effekter – slik tilfellet er med sigarettøkning. De er lettere å finne frem til og mye viktigere å kontrollere. Poenget er at man innenfor en analysestrategisk ramme basert på ledeforskjellen risiko/frihet slett ikke avviser betydningen av kontroll- og sikkerhetstiltak, men de må ikke begrense våre friheter eller muligheter for nye innovasjoner gjennom "prøving og feiling". Heller ikke må tiltakene true vår helse i den forstand at man bare ser helsetrusler (kostnader) og ikke nytten de respektive produkter kan ha for vår helse.

4. Distinksjonen risiko/skjebne (Giddens)

Giddens studier av tillit og risiko i moderne samfunn viser en slående likhet med Becks analyser i og med at han også er opptatt av å ta et oppgjør med begrensningene i det klassiske sosiologiske perspektivet. På samme måte som Beck er Giddens ute etter å utvikle en adekvat teori om det ”refleksive moderne”. Dette gjør Giddens ved å videreutvikle nøkkelbegrepet om ”ontologisk sikkerhet” ved hjelp av begrepsparet ”tillit-risiko”.²⁷ Hans utgangspunkt er at samfunnets institusjoner og strukturer er resultater av individet/agentens handlinger. Derfor er globaliseringen av institusjonene bare ett aspekt ved det moderne, et annet aspekt er hvordan dagliglivet på en radikal måte forandrer og påvirker de mest personlige og intime sider ved det enkelte menneske. Dette uttrykkes gjennom et samspill av ekstensialitet (de globale påvirkninger) og intensjonalitet (forandringer basert på personlige valg og disposisjoner). Tillit blir således det konkrete bindeledd mellom samfunnsstrukturer og individet. Den er videre forbundet med den såkalte ontologiske sikkerhet som bl.a. utvikles allerede hos spedbarnet i forhold til mor og far. Barnet besitter et sterkt ontologisk sikkerhetssystem, den tilliten som oppstår mellom mor og barnet er å betrakte som en slags vaksine som forhindrer at barnet utsettes for unødige farer og trusler. Tillit blir til et beskyttelsesvern, slik at barnet kan mestre de mange valgsituasjoner som hele tiden dukker opp. Dette danner grunnlaget for vår tillit - ikke bare når det gjelder såkalte ”ansikt-til-ansikt forpliktelser” (facework commitments), men også når det gjelder ”ansiktsløse forpliktelser” (faceless commitments). Det siste utgjør tillit til samfunnets abstrakte systemer, dvs. institusjoner og ekspertsystemer. Dermed blir tilliten til systemene og risikoen ved denne tilliten helt avgjørende for den ontologiske sikkerhet. I så måte kan man si at ifølge Giddens er den ontologiske sikkerheten selve fundamentet for vår egen identitet og tiltroen til den sosiale og materielle verden slik den fremstår for oss. Dette får betydning for vårt forhold til risiko.

Som kjent er det klare likhetspunkter mellom Beck og Giddens, særlig når det gjelder synet på det ”refleksive moderne”. Men når det gjelder synet på risikosamfunnets karakter er det forskjeller mellom dem. Beck er

---

²⁷) Jf. Anthony Giddens (1990), *The consequences of modernity*, Stanford University Press, samt Antony Giddens (1991), *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Polity Press: Cambridge. Norsk oversettelse, Anthony Giddens (1997), *Modernitetens konsekvenser*, Pax: Oslo. Dansk oversettelse, Anthony Giddens (1996), *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*, Hans Reitzels Forlag: København. Jf. også Beck, Lash, Giddens (1994), *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.

opptatt av å vise at det skjer en samlet økning av risikoer i moderne samfunn, dvs. mengden av sivilisasjonsskapt risikoer er større enn den reduksjon som finner sted av naturbetingede risikoer. Det hjelper lite å redusere muligheten for sultkatastrofer eller risikoen for at vi skal spise helseskadelig mat dersom det samtidig skjer en systematisk risikoøkning som en utilsiktet konsekvens av industrisamfunnets utviklingsdynamikk. Giddens utgangspunkt er at moderne abstrakte systemer (ekspertsystemer) har ført til en betydelig risikoreduksjon ved hjelp av vitenskap og teknologi. De naturbetingede risikoer forsvinner til fordel for menneskeskapt risikoer (sur nedbør og kugalskap). I sum fører dette til en reduksjon av risiko. Slik sett er ikke vår livsbetingelse blitt mer risikabel, men vår bevissthet om det, vårt refleksjonsnivå har økt (jf. også medienes rolle), og derfor fremstår moderne risikoer som mer faretruende. Slik sett er risikoen reelt til stede, men det er ingen grunn til å hevde at verden er mer risikabel enn den var tidligere. Risiko får hos Giddens en bredere *institusjonell* forklaring enn Becks noe snevrere teknisk-naturvitenskapelige forklaring. I så måte ligger det implisitt i Giddens analyser at risiko er et mer allment prinsipp ved det moderne. Det er ikke bare risiko forbundet med atomkraft, kjemi og bioteknologi slik Beck er opptatt av som er av betydning, også institusjonelle og sosiale risikoer som investeringsmarkeder og børser bør få en like bred plass. For det er nettopp denne almene, institusjonelle forklaring på risiko som utgjør modernitetens typiske risikoprofil. For Giddens gjelder det å reflektere over hvordan selvet kan mestre og skape identitet midt i den diffuse angst som risikosamfunnet til enhver tid produserer.

Disse forskjellene mellom Beck og Giddens får en del interessante analysestrategiske konsekvenser når det gjelder å nærme seg praktiske problemer – som for eksempel kugalskapsaken. Hvorvidt folk er truet av risiko er til en stor grad avhengig av kunnskapsnivå, hevder Beck. Denne kunnskapen mangler ofte ofrene for risiko. I denne forstand mener Beck at det er en nær forbindelse mellom livskvalitet og kunnskapsnivå (Beck 1992:55). For Giddens derimot gjøres det gjeldende at kunnskap er utilstrekkelig, og det er her betydningen av tillit kommer inn. "Trust and security, risk and danger: these exist in various historically unique conjunctions in conditions of modernity" (Giddens 1991: 19). Hvis vi i ettertid oppsummerer erfaringene fra kugalskapsaken – spesielt i Storbritannia – får man et tydelig eksempel på hvordan kunnskap og tillit er knyttet til hverandre på en intim måte, slik Giddens antyder.²⁸

---

²⁸) Jf. Pat Caplan (2000) "Eating british beef with confidence": A consideration of consumers' responses to BSE in Britain", i Pat Caplan (2000) *Risk Revisited*, Pluto Press: London, Sterling, Virginia. Her oppsummeres en større undersøkelse av kugalskapens innvirkning på folks kjøpevaner når det gjelder kjøtt.

I en større undersøkelse vedrørende kugalskapsaken i Storbritannia oppsummeres følgende observasjoner:

”Trust, then, came from knowledge, ‘knowing’ where the meat had come from, under what conditions it had been produced, and, above all, knowing the person who sold it. In the process of constructing a series of dichotomies between knowledge (confidence) and lack of knowledge (risk), people used oppositions such as organic/non-organic, local/non-local, and small butchers/supermarkets. Scarcely surprising that with the advent of the second BSE scare, by now more generally termed a ‘crisis’, use was made by the industry of these themes...” (Caplan 2000:193)

Analysestrategisk er Giddens motbegrep til risiko ikke som hos Beck sikkerhet, men snarere *skjebnen* eller *lykken* (“fortuna” som hos Machiavelli). Den språklige kode er risiko/skjebne og ikke risiko/sikkerhet (Beck) eller risiko/frihet (Wildavsky/Douglas).

”I sekulære miljøer har risikoer med lav sannsynlighet og store konsekvenser en tendens til på nytt å fremkalle en følelse av *fortuna* som ligger nærmere den førmoderne tankegang enn den som dyrkes gjennom minoriteters overtro. En fornemmelse av ‘skjebne’, med positivt eller negativt fortegn – en vag og allmenn følelse av tillit til fjerne begivenheter som en ikke har noen kontroll over – letter den enkelte for byrden ved å engasjere seg i et eksistensielt spørsmål som ellers kunne ha blitt kronisk forstyrrende. Skjebnen, en følelse av at tingene uansett vil gå sin gang, dukker følgelig opp igjen midt i en verden som ellers angivelig skulle ha tatt rasjonell kontroll over sine egne affærer.” (Giddens 1990: 97)

Den som løper en risiko tar også en sjanse, mens den som ingen risiko tar, får ingen sjanse. Men sjansen rommer to muligheter: Man kan miste alt (og det er dette Beck er opptatt av), men man har også muligheten til å få den store gevinst, slik Giddens betoner. For skjebnen er ikke nødvendigvis noe som inntreffer “blindt” og som vi rammes av, den kan også forstås som en vekselvirkning mellom menneske og verden, mellom løpende individuelle interesser og en overgripende samfunnsmessig eller substansiell fornuft. I så måte har skjebnen en fornuft, hvis vi bruker Hegels terminologi. I Giddens semantikk er det tale om å mestre skjebnen. Det dreier seg om å holde ut med skjebnen gjennom en aktiv og “kjempende” (Max Weber) innstilling.²⁹

Derfor blir begrepet om risiko så sentralt i et samfunn som beveger seg bort fra fortiden og dens tradisjonelle måter å gjøre tingene på, og som

---

²⁹) Dermed har skjebne - slik Giddens forstår den – lite å gjøre med *fatalisme* som er en avvisning av moderniteten – dvs. fornektelsen av en styrende innstilling i forhold til fremtiden til fordel for en innstilling der man bare lar begivenhetene komme som de vil (jf. Giddens 1997:132).

åpner seg for en problematisk fremtid. Strategier for å øke *sikkerheten* ved moderne samfunn blir - i likhet med bl.a. Wildavskys advarsler – slett ikke uproblematiske. De kan lett bli til et mer generelt fenomen forbundet med kontroll med tiden, et fenomen Giddens kaller *kolonisering av fremtiden* (Giddens 1997:134). I takt med at fremtiden betraktes som et ukjent terreng for oss, og at den mer og mer blir skilt fra fortiden, blir den til et territorium av hypotetiske muligheter. Men dette territorium kan fort bli kolonisert av hypotetisk tenkning og risikokalkulasjon. Men risikokalkulasjon har vist seg å ikke være fullkommen. Den kan ikke kalkulere inn alle utilsiktede og uforutsette resultater. Giddens poeng er at risikokalkulasjoner ikke innbefatter skjebnen i sine målinger og analyser; for eksempel innser man ikke betydningen av *skjebnesvangre øyeblikk*. Dette er situasjoner der det kreves av individet at det tar beslutninger som er vesentlige for dets fremtidige liv. Det er tidspunkter der hendelser inntreffer *samtidig* på en slik måte at individet står ved en korsvei i sin tilværelse, eller hvor en person får opplysninger med skjebnesvangre konsekvenser. Disse øyeblikk berører den enkeltes liv enten man vil det eller ikke, eller de kan være konstruerte (man beslutter at man skal bruke sine oppsparte penger på å etablere en forretning). I så henseende er det en nær kopling til fenomenet risiko. Det er øyeblikk der *fortunas* tiltrekning er sterk, øyeblikk der man i førmoderne samfunn ville ha tilkalt et orakel eller forsonet seg med guddommelige krefter. I moderne samfunn derimot er det eksperter som kommer inn i bildet når en skjebnesvanger beslutning skal treffes. Ofte er ekspertise nettopp et uttrykk for at en særlig situasjon defineres som skjebnesvanger, men allikevel er det relativt få situasjoner der en beslutning om en handling ifølge Giddens blir entydig på grunn av råd fra en ekspert. Informasjon fra abstrakte systemer kan være til hjelp i en risikovurdering, men individet må selv løpe den risiko som står på spill. Derfor er skjebnesvangre øyeblikk alltid en trussel overfor det beskyttende hylster som skjerner individets ontologiske sikkerhet. Det er øyeblikk hvor individet må kaste seg ut i noe nytt med bevisstheten om at en beslutning som er truffet eller et valgt handlingsforløp har en *irreversibel* karakter, dvs. at det vil være vanskelig å vende tilbake til gamle handlemåter. Ontologisk sikkerhet kan i slike situasjoner raskt bli erstattet av *eksistensiell angst*.

Derfor får risiko og forsøk på risikovurderinger en så fundamental betydning for koloniseringen av fremtiden, ja man kan ifølge Giddens si at en nærmere studie av risikoens parametre forteller oss mye om de sentrale elementer ved moderniteten. Her kan flere faktorer nevnes, så som reduksjon av livstruende risiko for individet gjennom abstrakte systemer, konstruksjon av institusjonelt avgrensede risikomiljøer, reguleringer av risiko som et aspekt ved modernitetens refleksivitet, etableringen av høy-konsekvensrisiko som et resultat av globalisering, og alle disse faktorene inngår i et samspill som danner et grunnleggende ustabilisert "risikoklima". I et slikt

ustabilt "risikoklima" er det ikke unaturlig at abstrakte systemer og myndigheter orienterer seg i retning av mer sikkerhet og kontroll, som ofte kan omfatte alt fra kontroll av drikkevann, hygienekontroll, sikkerhet på arbeidsplassen etc.

Et annet eksempel er den siste tidens forandringer når det gjelder "risikoens parametre" i forbindelse med kontroll og sikkerhet av maten vi spiser. Ikke bare i EU har det den siste tiden skjedd store forandringer. I Norge har man i kjølvannet av de siste årenes matskandaler ifølge et notat fra Landbruksdepartementet fra 26. september 2001 tatt mål av seg å etablere et "troverdig, samordnet, helhetlig og effektivt nytt 'Mattilsyn'" i 2003 som skal ha tilsynsansvar for lover/regelverk som regulerer helse, kvalitet, redelighet og relevante miljøhensyn langs hele matkjeden. Her er noen av sikkerhetstiltakene som nevnes i notatet:

- Jord til bord/bord til jord med en effektiv samordning av alle tilsynsfunksjoner i alle ledd langs matkjeden
- Risikobasert forvaltning/tilsyn
- Klart skille mellom risikovurdering (vitenskapskomiteen og andre fagmiljøer) og – håndtering ("Mattilsynet")
- Tilsyn etter internkontrollprinsippet
- Et forbrukerorientert tilsyn

Med Giddens kan vi si at dette er risikonedsettende elementer som dreier seg om den basale livssikkerhet, den bidrar til å gjøre vår verden mer predikerbar gjennom å sikre våre daglige rutiner. Problemet med den basale livssikkerhet er at den bare er opptatt av kjente risikoer, og at disse veier tyngre enn mange ukjente og nye risikoer. Et viktig poeng hos Giddens er ikke å påvise at hverdagslivet i dag er grunnleggende mer risikobetont enn hva tilfellet var i tidligere epoker. Det sentrale er at det å overveie og bedømme risiko under modernitetens betingelser er blitt et mer eller mindre alltid tilstedeværende element både for fagfolk generelt og for eksperter på særlige områder – og denne risikovurdering har en delvis umålelig karakter. Modernitetens risikoklima er derfor foruroligende for alle og ikke bare for noen.

Mens Becks løsningsforslag befant seg på det politisk strategiske plan, og hvor han var opptatt av å forminske, eliminere eller innkapsle risikoer, ligger Giddens løsningsforslag mer på det individuelt-eksistensielle plan. Giddens taler om "the emergence of life politics" der individuelle løsninger på risikoproblematikken står i fokus. Selvet må leve med de positive muligheter som risiko frembringer, slik at selvets identitet forutsetter "reflexive awareness". En sekularisert risikokultur gjør det mulig for den enkelte å velge livsstil og derigjennom sin egen selvidentitet. Livspolitikken etikk spør ikke lenger etter hvilke imperativer som bør adlydes (enten dette er rettferdighetens, likhetens eller deltagelsens etikk), men snarere etter

hvordan vi kunne eller burde leve. Det er tale om en livspolitik som fremmer selvaktualisering i en global avhengighet, og ikke som i den tradisjonelle politikk å redusere eller eliminere ulikhet, utbytting og undertrykkelse.

Giddens analysestrategi basert på distinksjonen risiko/skjebne viser også hvordan man lett kan ende opp med en forkortet oppfatning dersom man følger distinksjonen risiko/sikkerhet. For hva er et forbrukerorientert mattilsyn? Tar vi utgangspunkt i Gabriel og Lang kan man skille mellom ni måter å være forbruker på i dagens samfunn; man kan tenke seg forbrukeren som "velger", "kommunikatør", "utforsker", "identitetssøker", "hedonist eller kunstner", "offer", "rebell", "aktivist" og "borger".³⁰ Med dette som utgangspunkt kan vi si at den "refleksive forbruker" er en høyst kompleks og uforutsigbar kategori. Derfor er det også stor tvil og usikkerhet når markedsavdelinger skal finne ut hva forbrukerne egentlig er ute etter. Det vil alltid være en gråsoner mellom hva som er "vitenskapelig kjent" på den ene siden og "intuitiv" kunnskap på den annen side. Og når det gjelder matsikkerhet og risiko må foretaksledere og markedsføringsavdelinger treffe beslutninger nettopp i gråsonen mellom rasjonell logikk og intuitiv kreativitet.³¹

---

³⁰) Gabriel, Yannis og Tim Lang (1995), *The unmanageable consumer. Contemporary consumption and its fragmentations*. London: Sage.

³¹) Jf. Lien, Marianne (1995), *Food products in the making. An ethnography of marketing practice*. Dr. avhandling. Universitetet i Oslo.

5. Distinksjonen risiko/fare (Luhmann)

Analysestrategisk kan Giddens leses i forlengelsen av Beck, enten som et supplement eller et korrektiv. Hos Beck finner vi en slags "kritisk realisme" med et politisk enten-eller: enten psykologisk fortrenning av realiteten eller politiske løsninger som kan eliminere risiko. Hos Giddens er det en større åpenhet for mulighetene som ligger i livspolitikken.³² Luhmann derimot representerer en alternativ tilgang til problematikken som bryter med både Beck og Giddens, men som på mange måter har likhetspunkter med Wildavsky.³³

Med brodd mot Beck hevder Luhmann at sosiologien i likhet med andre disipliner synes å gå ut fra at skader er skadelige, at ulemper i størst mulig grad bør unngås, og at dette ikke minst gjelder skader som antar katastrofale dimensjoner. Men hvis dette er problemet, blir det ifølge Luhmann fristende å hevde det motsatte og tale om "normalkatastrofer"³⁴ eller risikoen ved å søke etter sikkerhet. Men med dette er det slett ikke oppnådd et teoretisk konsept, og forskningen vil fortsatt være preget av den

---

³²) Thorben Hviid Nielsen (1994), *Risici – i teknologien, i samfundet og i hovedene*. Rapport nr. 72. TMV-senteret. Universitetet i Oslo, mener at man særlig i Becks senere bidrag til politisk teori kan finne en mer forsonende både-og tilnærming som ligger nærmere opp mot Giddens.

³³) Jf. Luhmann, Niklas (1991), *Soziologie des Risikos*, Walter de Gruyter: Berlin - New York. Engelsk oversettelse, Niklas Luhmann (1993), *Risk: A sociological theory*, Aldine de Gruyter: New York. Jf. også Niklas Luhmann (1990), "Risiko und Gefahr", i *Soziologische Aufklärung* bd. 5, Westdeutscher Verlag: Opladen. Dansk Oversettelse, Niklas Luhmann (1998), „Risiko og fare“, i Ole Thyssen red. (1998), *Niklas Luhmann. Iakttagelse og paradoks*. Gyldendal: København.

³⁴) Begrepet stammer fra organisasjonssosiologen Charles Perrow (1984), *Normal accidents. Living with high-risk technologies*. New York. Et viktig poeng hos Perrow er at mange av dagens miljøutfordringer har et lite avklart årsak-virkning forhold. Det har blitt vanskelig å identifisere "de ansvarlige". Samhandlingen mellom tekniske systemer og mennesker har blitt stadig mer komplekse og uoversiktlige. Ansvar for ulykker plasseres på galt sted, i stedet bør det fokuseres på "systemulykker". Han hevder at sentralistiske, komplekse og tett koblede systemer har en innebygd konstruksjonsfeil. For å kunne håndtere problemer knyttet til kompleksiteten krever slike systemer en sentralistisk organisasjonsstruktur. I denne strukturen kan man raskt sende direktiver til lavere nivåer i systemet. Men problemet oppstår når dette sentralistiske systemet ikke er kompatibelt med et annet hensyn. Når systemkomponentene er tett koblede overføres feil et sted i systemet raskt til systemet som helhet. Men uventede feil og uhell krever en umiddelbar lokal løsning uten at det innhentes fullmakt fra sentrum. Og kravet om et spillerom for en slik lokal problemløsning ivaretas best gjennom en desentralisert organisasjonsmodell. Problemet er at sentralisme og desentralisme ikke kan tilfredsstilles innen en og samme organisasjon. Slike systemer er derfor kronisk upålitelige, og lite egnet til å håndtere uforutsette katastrofer og uhell. Perrows analyser er overbevisende fordi mye tyder på at industrisamfunnet beveger seg mer og mer i retning av organisasjonsformer som han beskriver, og som slett ikke er egnet til å forhindre at det uforutsette inntreffer.

pure redsel. Og det holder ikke hvis vitenskapen skal ta mål av seg å opparbeide en adekvat forståelse av livsbetingelsene i det moderne samfunn.

Luhmanns risikoanalyser starter gjerne med en kritisk gjennomgang av tilnærminger basert på såkalte sannsynlighetsberegninger av risiko. Men beregningen av risiko skjer også individuelt, altså etter individuelle preferanser. Således ender man opp i snevert definerte premisser for rasjonalitet som synes å garantere at andre også i en lignende situasjon vil handle på samme måte. Den som kalkulerer rasjonelt kan føle seg som ”enhver annen” og behandle folk som tenker annerledes som emosjonelt forstyrret. Dermed får den sosiale dimensjonen ingen egenvekt, men oppsuges i rasjonalitetsprogrammet (Luhmann:1998:161). Poenget i Luhmanns analysestrategi er at begrepet sikkerhet er en sosial fiksjon, i stedet for å forske i de saklige betingelser for sikkerhet, må man dreie blikket mot den sosiale dimensjonen og spørre etter hva det er som blir behandlet som sikkert i den sosiale kommunikasjon.

Forskjellene risiko/sikkerhet gir ifølge Luhmann et falskt inntrykk av at det er mulig å treffe riktige beslutninger i saksdimensjonen, og at man *med sikkerhet* kan unngå risiko gjennom passende foranstaltninger.

”It is widely held that the concept of risk is to be determined as a counter-concept to security. In political rethoric this has the advantage that if we speak out against all ventures deemed to be too risky, we also appear to lay great store by the generally appreciated value of safety/security. This rapidly (much too rapidly) gives rise to the idea that one really desires security, but that, given the state the world is in (formerly one would have said: beneath the moon), one has to accept risks. The risk form thus becomes a variation on the distinction of desirable/undesirable.” (Luhmann 1993: 19)

Men ved å følge sondringen mellom risiko/sikkerhet skjules to ting: dels et problem i tidsdimensjonen med hensyn på den prinsipielt ukjente fremtid, og dels et problem i sosialdimensjonen med hensyn på hvem som beslutter (og altså ikke bare som hos Beck hvem som utsettes for beslutningen.) Derfor får tidsaspektet en helt sentral plass i Luhmanns analyser. Fremtiden er kontingent, den er ukjent, og derfor vil risikoen stadig øke på bekostning av sikkerheten. Dermed er det heller ingen grunn til å ha for stor tiltro til saksdimensjonen (tekniske løsninger, korrekt informasjon, mattilsyn etc.) slik Beck har.

Luhmann vil med sitt risikobegrep bidra til å klarlegge samfunnets selvtematisering. Han bruker den kybernetiske teknikken med ”iakttagelse av iakttagelse” for å lage en tidsdiagnose. For vitenskapen gjelder det ikke først og fremst å iakttå at det faktisk *finnes* risiko og fare, men snarere hvordan den blir iakttatt. Dermed møter man et problem med sosiale attribusjoner – dvs. konstruksjoner eller tilregninger/ikke-tilregninger av beslutninger som forårsaker skader. Til grunn for sondringen mellom risiko/fare ligger en

attribusjonsprosess. Sondringen avhenger av hvilke skader som blir tilregnet av hvem og hvordan. I de tilfeller hvor vi tilregner skadene til oss selv er det tale om risiko; i de tilfeller hvor vi tilregner dem til andre er det tale om farer. Risiko er *selvreferensielt* – en gitt skade følger av en beslutning tatt systeminternt. Fare er *fremmedreferensielt* – en gitt skade er foranlediget av noe eksternt, dvs. omverdenen. Jf. kommunikasjonen om AIDS. Eldre mennesker (det ville man i hvert fall forvente) er ikke-utsatte grupper og ser på AIDS som en fare. De unge og de homoseksuelle – de i risikozonen som det heter – betrakter den som en risiko. Eller: Når jeg selv kjører bil, løper jeg en risiko; når jeg overlater det til min kone, er det tale om fare. Det er tale om farer når og i den utstrekning man tilregner eventuelle skader til årsaker utenfor ens egen kontroll. Det kan være naturkatastrofer eller andre personer og organisasjoners beslutninger. Hvis skader betraktes som en følge av egne beslutninger og tilregnes disse beslutninger er det tale om risiko. Kun for røkere er lungekreft en risiko, for andre er den en fare. Enhver livsform er et valg som kan treffes ut fra et ansvarlig siktemål. Derfor er det bedre å vite enn å ikke vite, ikke fordi viten gir sikkerhet, men fordi den åpner for den individuelle risikobeslutning.

Dette er naturlig nok en krevende analysestrategi. For at den skal lykkes fordres det at analysen rettes inn mot en ”sekundær virkelighet” – en virkelighet som makter å overskride den umiddelbare sosiale virksomhet i det daglige. Skal vitenskapen (for eksempel sosiologien) kunne si noe som helst om for eksempel miljøproblemene, må den være i stand til å iakttå hvordan de ulike delsystemer (økonomi, rett, politikk, vitenskap etc.) iakttar problemene. Det finnes ikke lenger noen ytre objektiv posisjon utenfor disse delsystemene som kan skille mellom det normale og det patologiske, og som kan gripe inn og regulere forholdet. Heller ikke kan noe delsystem gi seg ut for å representere helheten lenger – selv det politiske system har vist at det ikke innehar denne kraften lenger. Det samme gjelder for vitenskapen. For eksempel slår sosiologisk viten stadig mer tilbake på sosiologien selv, og gjør den mer refleksiv, mer usikker i sin gjerning. Derfor må sosiologer bli mer ydmyke og oppgi søkningen etter en ontologi. I stedet må risiko og koden *sannsynlig/usannsynlig* stilles på dagsorden, som et alternativ til Becks kode *ønskelig/uønskelig*. Bare slik kan man ”normalisere usikkerheten”. Fremtiden er kommet for å bli, den er *nå*. Den kan bare vurderes ut fra koden sannsynlig/usannsynlig, og vitenskapen og sosiologiens oppgave er å beskrive hvordan samfunnet benytter seg av variasjoner over denne koden.

I moderne samfunn der diskontinuiteten mellom fortid og fremtid krever en beslutning i nesten hvert nåtidige øyeblikk, må alt som skjer tilskrives *beslutninger*.

”Begge aspekter – risiko og fare – kan opptre ved et og samme saksforhold og kan blandes sammen. Faren for uventet akvaplning kan samtidig være den risiko man innlater seg på ved å kjøre for fort. Faren for skader som følge av jordskjelv kan være den risiko man innlater seg på når man bygger i et område som er kjent for å være truet av jordskjelv. (Det er ikke en risiko hvis man har arvet huset, men det er allikevel en risiko hvis man ikke selger det når man vet at det ligger i et jordskjelvtruet område). I sin elementære form forholder forskjellen mellom risiko og fare seg altså til en analytisk omkring beslutninger, og tilregningen går i retning av risiko i takt med utvidelsen av de beslutningsmuligheter som kan fremkalle eller avverge en skade.” (Luhmann 1998: 178)

Utvidelsen av beslutningsmulighetene i det moderne samfunn – som følge av veksten i viten og teknologiske muligheter, fører til at problemet forskyves fra fare- til risikosfæren. Samtidig er det viktig for Luhmann å få presisert at vi i slike sammenhenger har å gjøre med en genuin sosial og ikke en sosialpsykologisk situasjon. Man er nødt til å inndra situasjoner der den enes risikoadferd blir til en fare for den annen, for det er først denne type situasjoner som gjør det fruktbart å skille mellom risiko og fare. Dette får en del interessante konsekvenser. En risiko kan være kalkulert på en høyst rasjonell måte, men for de personer som ikke er involvert i beslutningen vil den likevel være en fare. De som bygger et kjernekraft vil foreta en grundig risikokalkulasjon. De vil betrakte helserisikoen for dem som bor i nær-området som minimal og en katastrofe som ekstremt usannsynlig. Denne vurderingen kan meget vel være riktig og til og med deles av alle. Men for dem som muligens kan komme til å bli rammet, er det ikke tale om risiko, men om fare. Og det gjør en forskjell. Problemet som her beskrives oppstår som følge av at beslutninger i moderne samfunn ikke kan treffes av alle i fellesskap, selv om tilhengere av deltagerdemokratiet aldri så mye hevder at dette bør være en idealtilstand. Derfor vil det være slik at produsentene av matvarer vil nøye seg med kvalitetskontroll på grunnlag av stikkprøver, og således løpe en risiko for å selge defekte matvarer. For forbrukeren ligger det en fare i dette, noe vi har opplevd på nært hold i hele Europa i løpet av kugalskapkrisen. I EU har det som følge av bl.a. kugalskapen blitt påpekt fra sentralt hold at det i matlovgivningen er nødvendig å ta hensyn til andre faktorer enn ekspertenes vurderinger av risiko, og slike faktorer er forbrukernes bekymringer samt etiske og moralske hensyn. Kommisjonen har i ettertid utstedt lovene som forordninger i stedet for direktiver som overlater til medlemslandene å bestemme form og midler bare målsettingen i loven oppfylles. I denne sammenheng har en rekke jurister kommet med advarende innspill mot et slikt ”føre-var” prinsipp (jf. Wildavsky) fordi

forordninger i større grad enn direktiver gjør at medlemslandene avgir myndighet til EU.³⁵

Følger vi Luhmanns resonnementer, vil ovennevnte problem slett ikke være overraskende. Ja det ser faktisk ut til at myndighetene lider under et underskudd på gode problemløsninger, og at vitenskapen trenger en strukturell utvidelse av teorirepertoaret.

”Det kunne tenkes at normative regulativer (jus) og knapphetsregulativer (økonomi) ikke lenger er tilstrekkelige til å institusjonalisere fremtidens sosiale relevans eller i det minste bringe den på en form hvor de resterende problemer kan håndteres effektivt som politiske problemer. Det kunne tenkes at de symbolsk generaliserte kommunikasjonsmedier for den rettslig gjennomstrukturerte politiske makt og de eiendomsbaserte penger støter mot en grense ved problemet risiko uten at man kan se hvorvidt og hvordan et kommunikasjonsmedium med tilknytning til risiko lar seg utvikle. Det kunne tenkes at de sosiale problemer i forbindelse med risikoadferden har endret seg grunnleggende i dag. Den slags overveielser gjør det nærliggende å omformulere risikoens og farens semantikk med henblikk på å utvikle teorier som bedre kan håndtere problemet med tidsbindingens sosiale relevans.” (Luhmann 1998: 163)

I et samfunn som stadig har en fremtid, kan det verken oppnås legitimitet, sikkerhet eller objektivitet. I og med at det finnes en fremtid vil det alltid være posisjoner hvorfra handlinger kan iakttas kritisk og alle gode grunner kan avvises. I den gamle europeiske tradisjonen ble dette symbolisert med djevelen og oppfattet som friheten til å gjøre det onde. I det moderne samfunn har man muligheten til å se annerledes på det. Dette markerer Luhmanns grenseoppgang mot Becks analysestrategi. For man kan ikke, som Beck, bare være opptatt av dem som rammes av beslutningene. Luhmann er opptatt av – og dette vil sikkert overraske mange – at de som treffer beslutninger også inntar en ugunstig posisjon. De må akseptere begrensninger, de må stå til rette for verdens ufullkommenheter og allikevel oppføre seg som mennesker som må ta ansvar for konsekvensene. Ifølge Luhmann har de som rammes det i mange tilfeller lettere. De kan nøye seg med å advare, komme med ”føre-var” hentydninger og kan ved hvert ”uhell” øke klagefrekvensen. Hvis britisk kjøtt infisert av kugalskap hadde blitt distribuert og spist av norske forbrukere er det slett ikke sikkert at det hadde vært britisk matvareproduksjon det ble fokusert på, men kanskje en eller annen etatssjef hos landbruksmyndighetene i Norge som har forsømt å lage strenge nok sikkerhetsforskrifter. Vi lever i innovasjonens tidsalder, verden kan formes, forandres og styres, men alt dette må man betale med risikoen

---

³⁵) For en nærmere gjennomgang, jf. Veggeland, Frode (2000), ”Eksterne sjokk og institusjonell endring. Kugalskap-saken og reformer i EU.” *Nordiske Organisasjonsstudier* 2(2):29-63. Fagbokforlaget: Bergen

for feilaktige beslutninger eller forsømmelser. Forskjellen risiko/fare er særlig innstilt mot det sosiale aspekt ved risikoadferden (dvs. *både* beslutningstakeren og de som utsettes for den). Hvem er det som beslutter, hvem blir rammet – dvs. for hvem er beslutningen en risiko og for hvem er den en fare?

Det er ikke så mye skadene selv som kommunikasjonen om dem som står i fokus hos Luhmann. "Communication, and nothing else, is the operation by which society as a system produces and reproduces itself by 'autopoiesis'" (Luhmann 1993: XII). Samfunnet har gradvis utvidet risikoområdet, og snevret inn fareområdet. Vekten på risiko er en forandring til det bedre ettersom den har erstattet fare. Men risikobevisstheten er alltid et utslag av en *tvangsmessig usikkerhet* – i skarp kontrast til Giddens kunne man kalle det en form for "ontologisk usikkerhet". For uansett hvor mye ressurser vi setter inn på risikoberegninger, så kan man aldri oppnå full sikkerhet. Vi står ovenfor nåtidige beslutninger som kan gi et mulig fremtidig tap (derfor betydningen av tidsdimensjonen.) Relasjonen mellom beslutningen og det mulige tapet kan prinsipielt ikke fastslås. Det forblir kontingent.

Således kan forskjellen risiko/fare ikke løse risikoproblemet, men snarere få oss til å se annerledes på problemkomplekset. Dvs. det kan endre vår selvbeskrivelse av samfunnet. I denne forstand er Luhmann mer positivt innstilt i forhold til protestbevegelser enn Wildavsky.³⁶ I og med at protestbevegelsene er de eneste iakttakere i dette samfunnet som ser forskjellen risiko/fare ut fra faresiden, så kan de på en opplysende måte bidra til å gjøre problemet med hvem beslutningene kan tilregnes mer synlig. Og dette er jo også en form for "sosiologisk opplysning" snarere enn ensidige orienteringer mot at det bare er praktiske sikkerhets-problemløsninger som skal til for å håndtere risiko, slik Beck i mange sammenhenger synes å forfekte. Becks optimisme med hensyn på hva politikken kan utrette må imidlertid ifølge Luhmann nedtones. Samfunnet beveger seg ikke i retning av mer funksjonell *koordinering* – slik man får inntrykk av ved å lese Beck, men snarere i retning av mer *funksjonell differensiering*. Og et funksjonelt differensiert samfunn kjenner ikke til noe "sted" eller "instans" som kan styre eller unngå risiko. Troen på at fremtidige samfunnsmessige prosesser kan styres/planlegges må derfor tones ned.

Når Luhmann skriver om miljøproblemene er han til tider mer opptatt av å reflektere over hvorfor de ikke løses. Hvorfor har vi "økologisk blindhet"? Beck derimot lanserer et enhetsbegrep om risikosamfunnet på bakgrunn av faktiske miljøproblemer. Mens Beck håper på å få i stand en direkte forbindelseslinje mellom miljøets tilstand og samfunnets offentlighet, avviser Luhmann en slik mulighet. Siden naturen ikke kan kommunisere kan

---

³⁶) Jf. Niklas Luhmann (2000), *Protest*, Suhrkamp: Frankfurt am Main.

vi ikke forvente å oppnå kontakt mellom miljøet som omverden og de sosiale systemer. Samfunnet og dets systemer forblir ufølsomme ("indifferente") i forhold til ting det ikke kan kommuniseres om. Derfor får vi viten om økologiske forstyrrelser bare gjennom *effektene* av dem. Og derfor tar det så lang tid å få miljøproblemene på dagsorden, eller å løse dem.³⁷ Det finnes intet "arkimedisk punkt" som man kan påkalle som problemløser lenger. Derfor er Becks begrep om "risikosamfunnet" uheldig fordi det kan gi inntrykk av at samfunnet er en normativ enhet; men samfunnet er ikke annet enn en rekke del-systemer som ser *sin* omverden på ulike måter. Systemene har et skarpt syn når det gjelder sin egen delviten, men mangler et helhetssyn.

Mens Beck vil hevde at det er mulig å kommunisere med naturen – for eksempel gjennom teknologi (rensing av avgasser, gjenvinning etc.) – uttrykker Luhmann en moderat skepsis til dette. Ut fra teorien om funksjonell differensiering av samfunnets delsystemer vil Luhmann derimot vise at det moderne samfunnet ikke kjenner til noe standpunkt der risikoer allment sett kan persiperes, og slett ikke at det på en styrende måte kan gripe inn og unngå risiko. Derimot vil det være mulig for systemene å anvende seg av *refleksjon* for å løse problemer. De kan lære å betrakte seg selv ut fra en "annen ordens perspektiv".

" In second-order observation the primary question is which distinctions the observed observer uses to make indications, and how he does so. What does he regard as probable and what is improbable? Where does he locate the disaster threshold that makes him risk averse and causes him to reject all quantitative calculation? When mere liquidity problem arise? Or when bankruptcy threatens? Where his own life is at stake or already where some indeterminate person is possibly in danger? Is it important to him whether the desired advantages, which make a risk worth taking, accrue to the decision maker himself or to others? And is this distinction used reflexively, so that anyone who would like to induce others to internalise costs also sees that precisely this strategy has the effect of externalising costs in its turn – so that it is quite impossible to reproach anyone for externalising costs?" (Luhmann 1993: 226)

Med denne formen for refleksiv selv-tematisering av egen funksjonsmåte kan systemene i det minste bringes til erkjennelse at de ikke vet, og ikke kan vite, og således avfinne seg med risikoens risiko. Isteden for å etterstrebe en utopisk konsensus i forståelsen, kunne man begrense seg til å åpne opp for en gjensidig iakttakelse av hverandres iakttakelser omkring risiko og fare. Dvs. åpne opp for en forbedret risikokommunikasjon, først og fremst mellom

---

³⁷) Jf. Niklas Luhmann (1986), *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Westdeutscher Verlag: Opladen. Engelsk oversettelse Niklas Luhmann (1989), *Ecological communication*. Cambridge: Polity Press.

beslutningstakere og de som rammes av beslutningene. Partene kan lære seg til å se at de ser noe forskjellig. Det er i denne forstand man kan si at kommunikasjon – og spesielt risikokommunikasjon kan være et verktøy til å løse oppgaver som de offentlige myndigheter står ovenfor. Dette fordrer ikke bare at myndighetspersoner, men også at vitenskapen formidler innsikt i hva de vet og ikke vet om risikobehandling som har vært suksessfull og hva som i fremtiden ikke vil fungere.

6. Noen konsekvenser for erkjennelsesteorien

Hensikten med ovennevnte gjennomgang har vært å rendyrke ulike tilnærminger til fenomenene risiko, tillit og sikkerhet. De systematiske forskjellene har blitt rendyrket på bekostning av likheter. Dette har vært gjort for å få frem de ulike analysestrategiske tilnærminger som de respektive forfatterne bidrar til. Som vi har sett gir de ulike analysestrategier vidt forskjellige implikasjoner når det gjelder forståelsen av befolkningens persepsjon av risiko – og likeså strategier for å omgås og overvinne risiko. Dette får naturlig nok konsekvenser for hvordan myndigheter regulerer og setter i verk sikkerhetstiltak i forhold til for eksempel den maten vi spiser. Et felt som imidlertid er lite utviklet er de erkjennelsesmessige konsekvenser av de ulike analysestrategier som er skissert ovenfor. Avslutningsvis skal jeg gå nærmere inn på denne problematikken, og forsøke å komme med noen innspill som kan ha betydning for forståelsen av hvordan vi forholder oss til vitenskap og ekspertise i moderne risikosamfunn.

De senere årenes risiko- og økologiproblematikk har utløst sterke impulser i retning av en analyse av betydningen av vitenskapelig ikke-viten (ignoranse). Man kan si at i kjølvannet av matkrisene har usikkerhet, viten basert på usannsynlighet så vel som konflikter mellom vitenskapelige eksperter rykket i forgrunnen for den samfunnsmessige, politiske og vitenskapelige oppmerksomhet. Man har etterhvert mistet troen på at man gjennom mer forskning eller mer målrettet forskning skal kunne komme frem til en stabil konsensus blant forskerne. Den tradisjonelle strategi med at man skal forvandle ikke-viten gjennom forskning til sikker viten blir registrert i stadig større grad som lite vellykket. Ikke-viten (ignoranse) kan tvert imot betraktes som et *resultat* av mer forskning og mer viten. ”More research brings more ignorance to the light of day”, konstaterer Douglas/Wildavsky (1992:64). Således må ikke-viten tas som et åpenbart sosialt og vitenskapelig fenomen ved moderne risikosamfunn. I en bredt anlagt analyse stiller Smithson³⁸ opp ”ignorance” som et overbegrep for alle typer ufullstendig og usikker viten der det foreslås at ”feil” i vitenskapelig forstand bør erstattes med begreper som ”usikkerhet” og ”sannsynlighet”.

”Ignorance has been a marginal and neglected topic in the social sciences, as is the case in cognate disciplines. Indeed, most of what mainstream social science says about ignorance is merely implicit in its outpourings about knowledge.” (Smithson 1989:216)

---

³⁸) Jf. Michael Smithson (1989), *Ignorance and uncertainty. Emerging paradigms*. New York – Berlin: Springer.

I ettertid har James March i sin beslutningsteori påpekt betydningen av "ignorance".³⁹ Luhmann taler om "the ecology of ignorance" i sine modernitets-analyser,⁴⁰ og Beck betegner ikke-viten (ignoranse) som et medium for refleksiv modernisering – dvs. at vi skal bli oss bevisst eventuelle sideeffekter av det vi gjør. Alle har de det til felles at de tematiserer på en overbevisende måte de spesifikke forutsetninger samt virkningene økt ikke-viten (ignoranse) har på det moderne samfunn. Ikke-viten innbefatter en horisont av mulige "eksterne" farer og det reiser spørsmålet om hvorvidt denne ikke-viten blir samfunnsmessig ivaretatt eller fortrent og/eller marginalisert. For hvis det er slik at kunnskap og kompetanse har blitt til en avgjørende faktor i den samfunnsmessige dynamikk, så er det kanskje ikke så overraskende at betydningen av ikke-viten har økt, og på en skarpere måte blir tydeliggjort enn tilfellet var før. For å gi et overblikk over problematikken skal jeg i det følgende gjøre et skille mellom tre typer viten, nemlig (1) *viten*, (2) *spesifikk ikke-viten* og (3) *uspesifikk ikke-viten* (jf. også K.P. Japp 1997), og samtidig forsøke å kople de ulike typologiseringer opp mot bidragene knyttet til noen av de analysestrategiene vi har operert med ovenfor.

I den kunnskapsososiologiske tradisjon har Robert Merton⁴¹ vært spesielt opptatt av forholdet mellom *viten* og *spesifikk ikke-viten* ("specified ignorance"). Her er siktemålet å markere skillet mellom "nyttig ikke-viten" på den ene siden og en "manifestly dysfunctional kind" på den annen. Spesifisert ikke-viten tjener til å transformere ikke-viten til viten. Produksjon av erkjennelse er å forstå som en simultanprosess av spesifiserbar og spesifisert ikke-viten. Vitenskapelige erkjennelsesprosesser

"repeatedly adopt the cognitively consequential practice of specifying this or that piece of ignorance derived from having acquired the added degree of knowledge that made it possible to identify definite portions of the still unknown. In workaday science, it is not enough to confess one's ignorance; the point is to specify it. That, of course, amounts to instituting, or finding, a new worthy, and soluble scientific problem" (Merton 1987:8)

Mertons blikk er rettet mot de *positive* og stabiliserende virkninger av uforutsette handlingsfølger. Kravet om spesifisering av ikke-viten dirigerer

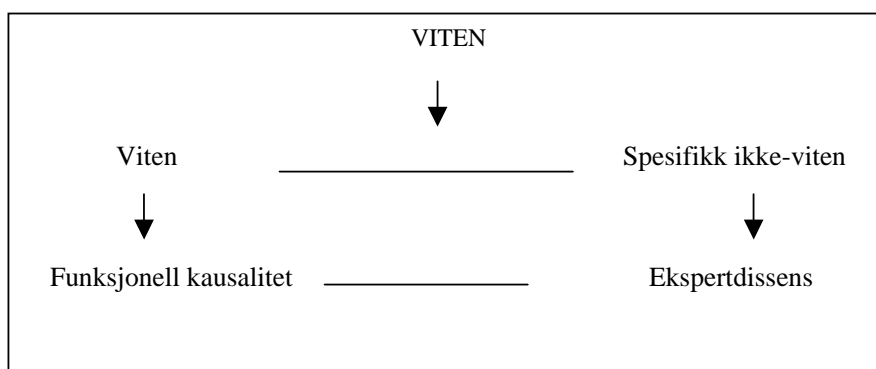
---

³⁹) James March (1994), *A primer on decision making*. New York: Free Press.

⁴⁰) Niklas Luhmann (1992/1998), *Observations of modernity*. Stanford University Press: Stanford, California.

⁴¹) Robert Merton (1936), "The unanticipated consequences of purposive social action". *American Sociological Review* 1: 894-904. Jf. også Robert Merton (1987), "Three fragments from a sociologist's notebooks: Establishing the phenomenon, specified ignorance, and strategic research materials." *Annual Review of Sociology* 13, 1-28.

problemsøkningen i retning av vitenskapelige problemløsninger: Ikke-viten er et temporært fenomen, og som sådan er den en inspirasjon for normalproduksjon av vitenskapelig erkjennelse. I så måte får ikke-viten ingen egentynge, den er der snarere som et utgangspunkt (for eksempel en uavklart dissens mellom eksperter som krever en løsning) for våre bestrebelser mot å oppnå sikker, vitenskapelig viten – dvs. den viten som kan identifisere funksjonell kausalitet mellom fenomener. Dette kan illustreres med følgende figur:

Mens ikke-viten hos Merton er å forstå som en drivkraft for normalproduksjon av vitenskap, er derimot ikke-viten hos Beck forstått som "medium for refleksiv modernisering". Begrepet inntar en nøkkelposisjon i Becks senere arbeider.⁴² Fokus når det gjelder "medium for refleksiv modernisering" er ikke på viten, men ikke-viten. Med dette grepet blir det mulig å innføre et mer komplekst begrep for "refleksivitet" for den samfunnsmessige utvikling som ved siden av refleksjon (viten) også innbefatter "refleks" i betydningen virkning henholdsvis preventivvirkning av ikke-viten. En sentral drivkraft når det gjelder denne formen for refleksiv modernisering – som også innbefatter et moment av *ureflektert* modernisering – er hva Beck kaller "sideeffekter" (Nebenfolge). Ikke-viten er således et produkt av industrisamfunnets rasjonalisering, eller nærmere bestemt et produkt av høyt utviklet ekspert-rasjonalitet. Denne formen for ikke-viten har samtidig i seg et potensial for forandringer: Ikke-viten kan fungere preventivt idet man forsøker å unngå uønskede "sideeffekter". Samfunnet konfronteres daglig med overraskelser som følge av dets ikke-viten, og dette krever at det også må reagere i form av mottiltak. Dette betyr at Becks teorikonstruksjon ikke kan basere seg på hva han kaller "absolutt ikke-viten" idet refleksiv modernisering ville brikke over i en refleksbasert

⁴²) Særlig Beck, Giddens, Lash (1994), *Reflexive modernization*, Cambridge: Polity Press.

modernisering. I stedet må den basere seg på hva han kaller "relativ ikke-viten" der det handler om bestemte *kombinasjoner* av viten og ikke-viten. Generell viten om at man ikke kan utelukke muligheten av "sideeffekter" står ovenfor ikke-viten om hvilke følger som faktisk kan inntreffe, som vil komme til å inntreffe eller som allerede har inntruffet. Becks poeng er at hvis denne viten om ikke-viten om "sideeffekter" blir avvist eller fortrenget, vil det finne sted en "paradoksal økningseffekt" av "sideeffekter": Kunnskapen om sin egen ikke-viten vil miste sin preventivvirkning og føre til at man ikke vil ta hensyn til ens ikke-viten, og dette vil igjen bare intensivere sideeffektene. Ikke overraskende er det denne siste form for ikke-viten Beck advarer mot. Nettopp spenningsforholdet mellom ovennevnte poler er det som driver frem mange av dagens kontroverser i forbindelse med viten og ikke-viten. Konflikten om genteknikk er illustrerende. Det samme gjelder EU-ekspertenes håndtering av kugalskapsaken på 1990-tallet der særlig engelske eksperter ikke *ville* vite om sin egen ikke-viten.⁴³

Motsatt Beck er Luhmanns tilnærming til fenomenet ikke-viten av mer formel karakter. Matematikeren og logikeren George Spencer Browns såkalte "formkalkyle"⁴⁴ benyttes for å illustrere hvordan eksempelvis økologisk kommunikasjon i større grad dreier seg om ikke-viten enn viten – selv om vi har en tilbøyelighet til å fornekte dette faktum. Ikke-viten defineres ut fra en iaktakelsesoperasjon som en enhet og differens av forskjelliggjøring og indikasjon. Enhver iaktakelse fører til at en side ved en forskjell (for eksempel rett/galt) blir indikert (spesifisert) mens den andre siden forblir umarkert (dvs. uspesifisert). Viten er således å forstå som "kondensering av iaktakelser", dvs. man befester en type felles forståelse (imidtild ikke som intersubjektivitet i Habermas' forstand). Samtidig er ikke-viten å forstå som den andre siden ved viten, dvs. det som er forskjellig fra viten (i funksjonell kausal forstand), men enda ikke markert (indikert). Viten har en spesiell form, den markeres som intern side ved en forskjell (system) som man trenger for overhodet å sette i gang med noe. Ikke-viten er derimot den "ytre siden" i denne forskjellen (omverden) som man ikke kan begynne med. Av denne formale utlegningen følger at mer viten på ingen måte fører til en suksessiv forringelse av ikke-viten, men blir *stadig medprodusert som "den annen side"* som man kan gjøre nytte av på et senere tidspunkt. Dette er fenomenologisk: Det som ikke er indikert (for eksempel galt i dikotomien rett/galt) ligger der alltid som en horisont for våre

---

⁴³) EUs vitenskapskomité for veterinære saker har i forbindelse med BSE saken i ettertid blitt kritisert for sine forutinntatte holdninger i saken. Mellom 1990 og 1994 ble så å si all lovgiving knyttet til BSE satt til side. Kommisjonen foretok heller ikke inspeksjoner i Storbritannia og saken ble heller ikke debattert i Rådet.

⁴⁴) Jf. George Spencer Brown (1969), *Laws of form*. London: George Allen and Unwin Ltd.

strategiske spill, i våre beslutninger må den på en eller annen måte medinterpretres – og på et senere tidspunkt kan vi indikere også denne ”unmarked space” og gjøre den til en ”marked state”. All rasjonell valgteori samt spillteori stenger av for denne muligheten nettopp fordi deres ekstreme krav til konsistens og rasjonalitet i begrunnelsesrekken ikke kan medinterpretre ”unmarked space” eller omverden på samme måten som denne fenomenologiske tenkemåten kan. Overført til miljøproblematikken betyr dette ifølge Luhmann:

”Since we are concerned with a description of society, the unmarked space lies in the environment of the social system; and yet we collect more and more ecological data. But it is precisely this activity that leads to ignorance about the relationship between society and its ecological environment. We make use of scenarios and simulations only to fall short in our ability to make even unrealistically uncomplicated prognostications. We categorize disturbances as mistakes, as if we only lacked the correct knowledge or the ability to apply it. We limit ourselves to statements about probabilities or improbabilities, yet the means to calculate these remain disputed and require adjustment from one minute to the next. We can quite ably predict and cause destruction – in the form of wars or in the form of technological catastrophes that arise from a chain of events and oversights easily recognized in hindsight. But destruction is not exactly something we desire, even if we possess the knowledge to make it happen.” (Luhmann 1998:80).

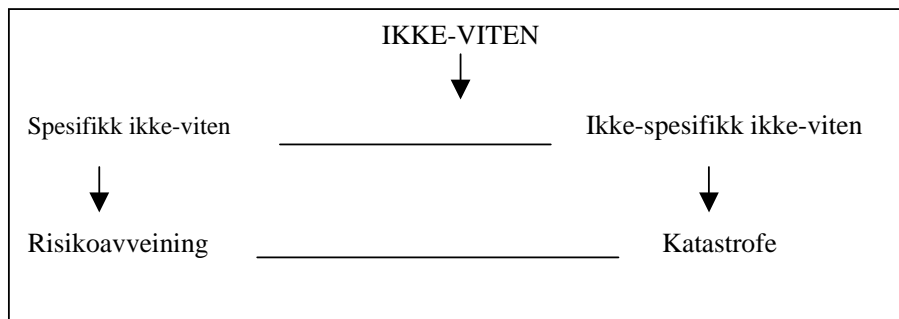
Ikke-viten er i Luhmanns kontekst ikke begrunnet ut fra iakttaerens operasjoner, men snarere ut fra kompleksiteten ved det man kan kalle økologiske problemer. Ikke-viten har således et høyst ”realistisk” grunnlag, den er ikke bare den umarkerte ”andre side” ved viten, men et uttrykk for realitetens kompleksitet. Luhmann uttrykker dette slik:

”What causes concern today and what defines a catastrophe in the ecological sense are rapid or slow changes that take place in huge or very small spatial and temporal dimensions, typically in both large and small at the same time. They overwhelm both the ability of the individual, bound to things and causality, to imagine such a reality and society’s communicative (linguistic) practice. These changes can no longer be presented as manageable and relevant knowledge, despite the calculations, half-lives, and so forth” (Luhmann, *ibid.* s. 85)

Vår streben etter mer viten kan - som følge av problemenes komplekse natur – komme til å mislykkes, det vi tror er viten kan vise seg å være ikke-viten – men det er heller ikke prinsipielt utelukket at økologisk ikke-viten kan transformeres til håndgripelig viten i Mertons forstand.

Hvis vi anvender vår begrepsbruk om ”spesifisert ikke-viten” og ”uspesifisert ikke-viten” på Luhmanns tilnærminger, kan vi si at ”spesifisert ikke-viten” (som begrensning av kontingens) vil føre til *avveining* om

risiko, mens derimot ”uspesifisert ikke-viten” (kontingensutvidelse) avstedkommer *katastrofelignende* risikokonstruksjoner som fører med seg kategoriske unngåelsesstrategier. Dette kunne iakttas tydelig når det gjelder kugalskapssaken. De som følte seg mest rammet (særlig den tyske offentlighet) baserte sin reaksjon på ”ikke-spesifisert ikke-viten” og koplet dette til katastroferisikoer. Beslutningstakerne (britisk politikk) baserte seg på ”spesifisert ikke-viten” og koplet dette opp mot pragmatiske risikoavveininger. Den ene parten investerte mer tillit og den andre parten mindre tillit i troen på vitenskapelig usikkerhetsabsorbering. Vi har å gjøre med det samme saksforhold, men med forskjellige iakttakere. Av dette kan man slutte – og dette er et viktig poeng hos Luhmann - at forskjellen mellom erkjennelse- og risikoperspektiv ikke representerer noe objektivt saksforhold, men er et *operativt* resultat av divergerende iakttakere. Fremfor å løse økologiproblemet, må man ifølge Luhmann ha en mer beskjeden målsetting. Problemet består i å finne frem til med hvilke operasjoner man kan forholde seg ”produktivt” til det kognitivt uløsbare problem med økologisk ”ikke-viten”? Troen på sikker erkjennelse (Merton) må erstattes med en orientering i retning av en naturlig og sikker (!) refleksjon om risiko. Følgende figur kan illustrere komponentene ved det vi forbinder med ”ikke-viten:

Men hva med de ulike strategier for å oppnå sikkerhet i risikosamfunnet? Som for eksempel matsikkerhet? Hvordan skal dette forstås innenfor den konteksten vi har skissert ovenfor? Det finnes tilfeller som danner en så lav terskel for akseptering av ikke-viten at de utløser hva vi kan kalle ”unngåelsesimperativer”. Dette utelukker relativ viten og kopler inn et krav om sikker viten for å unngå katastrofer. I så måte er BSE-konflikten et godt eksempel. Fra tysk side ble all form for relativ viten knyttet til risikovurderinger utelukket (total negasjon). I stedet siktet man seg inn på ulike former for unngåelsesstrategier basert på et krav om *sikker* mat. Denne mekanismen for å utelukke ”uspesifisert ikke-viten” gjennom kategoriske

unngåelsesstrategier har direkte tilknytning til katastrofer. I så henseende er katastrofer ikke lenger å forstå som noe objektivt og skrekkelig, men en iaktakeravhengig beslutningsregel som i perioder med ekstrem risikoaversjon (generalisert forventningsusikkerhet) tenderer mot å avvise begrenset viten. Det er tale om strategier for å befri seg fra kompleksitetens overbelastninger og som krever særdeles raske reduksjoner av kompleksitet (når det gjelder BSE, for eksempel forbud mot dyremel i føret). Og dette uten at man bekymrer seg over risikoen forbundet med slike ekstreme kompleksitetsreduksjoner (jf. Wildavskys innvendinger som vi har vært inne på tidligere).

7. Avslutning

Risikokontroverser – enten det dreier seg om drivhuseffekten, genteknologi, akrylamid i matvarer eller BSE, har vist at oppmerksomheten faktisk ikke rettes så mye mot hva vitenskapen vet, men mer mot hva den ikke vet – og hvorfor den ikke vet. Eksemplet BSE viser med tydelighet hvor sterkt de samfunnsmessige persepsjonsformer kan divergere både tidsmessig og kulturelt når det gjelder vitenskapelig ikke-viten. På den ene siden skjer det nesten en total neglisjering, mens det samtidig finner sted en offentlig dramatisering av manglene ved vitenskapen og uvissheter, særlig gjennom medier. I så måte har vitenskapen en stor utfordring når det gjelder å identifisere prosessene som knyttes til hvordan vitenskapelig ikke-viten skapes, defineres, persiperes og kommuniseres. Uten å gjøre krav på fullstendighet kan følgende spørsmål forhåpentligvis bidra til å bringe diskusjonen et steg videre:

- Hvilke kognitive, institusjonelle, kulturelle, politiske og økonomiske faktorer er det som skaper risikobetont ikke-viten i en forskningsprosess? Hvilke forventningshorisonter og søkerutiner er det som leder oss frem til en adekvat risikoviten – og hvilke er det som fører galt av sted – for eksempel når det gjelder BSE-saken?
- Under hvilke betingelser kan vitenskapelig ikke-viten erkjennes? Hvilken kognitiv praksis kan gi resultater? Hvilke følger har dette for hvordan vi i fremtiden skal erkjenne sosiale fenomener og problemer? Dette har følger ikke bare for eksperter, men for vitenskapsteorien som helhet.
- Hvordan reagerer vitenskapen og dens eksperter på ikke-vitenskapelige fremstillinger av et problemkompleks? Dvs. hvordan reagerer den i forhold til omverden? Og i forlengelsen av dette: Hvordan blir vitenskapelig ikke-viten fremstilt og kommunisert offentlig (for eksempel i medier)? Blir den dramatisert eller neglisjert? Og hvem gjør hva? Hvilke kriterier og hvilke aktører bestemmer kriteriene for hva som er ”relevant” og ”irrelevant” ikke-viten?

Noen av disse spørsmålene har vi drøftet i forbindelse med gjennomgangen av de ulike analysestrategiene i forbindelse med hvordan man kan gripe an problematikken omkring risiko, tillit og sikkerhet. Felles for alle de fire analysestrategiene er at alle hver på sin måte åpner opp for behovet for å arbeide videre med den type problemstillinger som vi avslutningsvis har skissert.